

Νίκος Α. Νικολάου

ΜΥΘΟΛΟΓΙΑ Γ. ΣΕΦΕΡΗ

Ἐκ τῆς Ὀδυσσεΐας εἰς τὸν Τεϋκρόν

Δ Δ Ι Δ Δ Λ Ο Σ
Ι. ΖΑΧΑΡΟΠΟΥΛΟΣ

ΤΑ ΟΡΙΑ ΕΝΟΣ ΣΥΜΒΟΛΙΚΟΥ ΣΧΗΜΑΤΟΣ

Όταν ο Σεφέρης καταπιάνεται για πρώτη φορά, στις αρχές τής δεκαετίας του 1920, μέ τήν πλατιά θεματολογία τής 'Οδύσειας, τό μυθολογικό πρόσωπο του 'Οδυσσέα έχει ήδη καθιερωθεί ως σταθερό σύμβολο και σημείο αναφοράς στή δυτικοευρωπαϊκή λογοτεχνία. Οί ήμερολογιακές σημειώσεις του Σεφέρη δείχνουν ότι από τήν περίοδο τής παρισινής του διαμονής κινείται άνετα σ' όλόκληρο τό φάσμα αὐτῆς τῆς λογοτεχνικῆς δραστηριότητας. Παράλληλα, μπορεί κανείς νά ἐπισημάνει τά ἐρεθίσματα πού δέχεται ὁ ποιητής ἀπό τήν παρουσία του ὀδυσσεϊκοῦ μύθου στή νεοελληνική λογοτεχνία καί νά ἀνιχνεύσει τίς ἰδεολογικές παραμέτρους πού τόν ὀδηγοῦν νά καθιερώσει στήν ποιητική του τόν συμβολισμό του θαλάσσιου ταξιδιού καί του 'Οδυσσέα ὡς κύριου μέσου ἔκφρασῆς του.

Μιά πρώτη καί γενική ἐκτίμηση θά μᾶς ἐπέτρεπε νά ἐντάξουμε τόν σεφερικό μύθο του 'Οδυσσέα στά ὅρια του λογοτεχνικοῦ ρεύματος του νεοκλασικισμοῦ, ὅπως

ἐμφανίζεται στις πρώτες δεκαετίες του 20ού αιώνα στη δυτικοευρωπαϊκή γραμματεία. Ἡ θεωρητική αὐτή ἔνταξη κρίνεται εὐλογη, ἀφοῦ ἀπό πολύ ἔνωρίς ὁ ποιητής δέχεται τὰ ἐρεθίσματα τῆς γαλλικῆς καὶ ἀργότερα τῆς ἀγγλικῆς λογοτεχνικῆς παράδοσης πού συγκροτοῦν, χάρις στή χρήση ἑνός πλέγματος μύθων τῆς κλασικῆς ἀρχαιότητος, ἕνα σύστημα συμβολικῆς σήμανσης τῆς σύγχρονης πραγματικότητος¹. Τίς πρώτες δεκαετίες τοῦ αἰώνα μας διαφαίνονται οἱ πῖο ὀλοκληρωμένες τάσεις αὐτῆς τῆς παράδοσης, ἐνῶ δὲν λείπουν καὶ οἱ ἀνάλογες θεωρητικὲς ἀναζητήσεις πού ἀποσκοποῦν στήν ἀνάλυση αὐτῆς τῆς μυθολογικῆς ἀποτύπωσης τοῦ σύγχρονου κόσμου. Τόσο ὁ Ezra Pound ὅσο καὶ ὁ T.S. Eliot δὲν παραλείπουν ν' ἀναφερθοῦν στό θέμα τῆς ἐπιβίωσης τῆς μυθολογίας τῆς κλασικῆς ἀρχαιότητος καὶ νά προσδιορίσουν τίς παραμέτρους τῆς σύγχρονης χρήσης τῶν μύθων, διατυπώνοντας, μ' αὐτόν τόν τρόπο, ἕνα θεωρητικό σχῆμα τῆς νεοκλασικίζουσας λογοτεχνικῆς δημιουργίας. Κύρια ἐπιδίωξή τους εἶναι ἡ ἀποδέσμευση τῶν μυθολογικῶν θεμάτων τους τόσο ἀπό τὰ ἰδεολογικά κατάλοιπα τοῦ παρνασσι-

1. Γιά μία γενική θεώρηση τοῦ ζητήματος τοῦ κλασικισμοῦ στήν ποίηση τοῦ Σεφέρη βλ. D. Kohler, *L'aviron d'Ulysse*, σελ. 59 κ.ά. Μία γενική πληροφόρηση γιά τό θέμα τῆς κλασικῆς παράδοσης στή δυτικοευρωπαϊκή λογοτεχνία μπορεῖ νά βρεῖ ὁ ἀναγνώστης στό βιβλίο τοῦ G. Highet, *The Classical Tradition. Greek and Roman Influences on Western Literature*, [ἑλλην. μετ. Τζ. Μαστοράκη, *Ἡ κλασικὴ παράδοση*, Ἀθήνα, 1988]. Πάντως, τό βιβλίο τοῦ R.R. Bolgar, *The Classical Heritage and its Beneficiaries*, Καίμπριτζ, 1963, ἀποτελεῖ τή βιβλιογραφική προϋπόθεση πού προσφέρει ἕνα διάγραμμα τῆς ἐξέλιξης τοῦ κλασικισμοῦ στή δυτικοευρωπαϊκή γραμματολογία.

κοῦ ρεύματος ὅσο καὶ ἀπό τόν ρομαντικό ἰδεαλισμό. Ἀπό τή δεκαετία τοῦ 1920 καὶ ἐξῆς ὁ Σεφέρης δείχνει ὅτι ἀκολουθεῖ τούς θεωρητικούς προβληματισμούς αὐτῆς τῆς παράδοσης².

Ὁ μῦθος τοῦ Ὀδυσσεῆ εἶναι ἀπό τούς λιγοστούς μύθους τῆς ἑλληνικῆς ἀρχαιότητος, πού διακρίνεται γιά τή σταθερή διαχρονική ἐμφάνισή του. Ἀπό τόν 5ο αἰ. π.Χ. ἤδη, ἐντάσσεται στήν ἐρμηνευτική δραστηριότητα πού ἔχει ὡς κύριο σημεῖο ἀναφοράς τὰ ὀμηρικά ἔπη γιά νά περάσει κατά τήν ὕστερη ἐποχή στόν χῶρο τῆς ἀλληγορικῆς ἐρμηνείας. Στή συνέχεια, διακλαδίζεται καὶ ἐπιβιώνει στούς πρώτους χριστιανικούς αἰῶνες γιά νά φθάσει στήν τελευταία βυζαντινὴ περίοδο τῆς γραμματείας καὶ τῆς δυτικῆς ἀναγέννησης. Τὰ τελευταῖα δείγματα αὐτῆς τῆς μακρόχρονης παρουσίας τοῦ ἥρωα, μπορεῖ νά τὰ ἀνιχνεύσει κανεὶς ὡς τή δεκαετία τοῦ 1930, χωρὶς νά ἀποκλείονται ὀρισμένες νέες ἐκφάνσεις τοῦ μύθου στή μεταπολεμικὴ λογοτεχνικὴ παραγωγή³.

2. Θεμελιώδες εἶναι τό δοκίμιο τοῦ T.S. Eliot, «What is a Classic?», ἀπό τόν τόμο *On Poetry and Poets*, σελ. 53-71. Ὁ Σεφέρης σχηματίζει μία πάγια ἀντίληψη γιά τή λογοτεχνικὴ παράδοση μέ ἀφετηρία αὐτὲς τίς θέσεις τοῦ T.S. Eliot, βλ. «Εἰσαγωγή» στήν *Ἔρημη Χώρα*, σελ. 40: «... ὀλοκληρὴ ἢ λογοτεχνία τῆς Εὐρώπης ἀπό τόν Ὀμηρο, καὶ μέσα σ' αὐτὴν ὀλοκληρὴ ἢ λογοτεχνία τοῦ τόπου του, ἀποτελεῖ μία ταυτόχρονη τάξη». Ἀνάλογες θέσεις ἔχει ἐκφράσει ὁ Ezra Pound ἐπιδιώκοντας νά ἀποκαταστήσει μία ἐνιαία ἀντίληψη τῶν μυθολογικῶν συμβόλων.

3. Τό βιβλίο τοῦ W.B. Stanford, *The Ulysses Theme*, προσφέρει ἕνα γενικό διάγραμμα τῆς ἐξέλιξης τοῦ Ὀδυσσεϊκοῦ μύθου, ἀφήνοντας πολλά κενά καὶ χωρὶς τίς προϋποθέσεις τῆς συγκριτικῆς μεθόδου ἀ-

Είναι βέβαιο ότι ο οδυσσειϊκός μύθος αποκτᾶ ἐκ νέου κεντρική θέση στή δυτικοευρωπαϊκή λογοτεχνία ὡς σύμβολο, μέ τήν ἔκδοση τοῦ *Ulysses* τοῦ J. Joyce, ἔργου στό ὁποῖο συγκεντρώνονται ποικίλα στοιχεῖα τῆς παράδοσης τοῦ νεοκλασικισμοῦ ἀπό τήν ἐποχή τοῦ Dante καί ἐξῆς. Διαπιστώνεται μάλιστα ὅτι ἡ εἰκόνα αὐτή τοῦ ὁμηρικοῦ ἥρωα ὀφείλει πολλά στήν ἐξάπλωση τῆς ὁμηρικῆς φιλολογίας τόν 19ο αἰ. καί τά θεωρητικά ρεύματα πού ἐρμηνεύουν τό ταξίδι τοῦ Ὀδυσσεά, κάνοντας χρήση τῶν πραγματολογικῶν στοιχείων πού προσφέρει τό ὁμηρικό κείμενο. Κυρίαρχη θέση κατέχουν οἱ ἀπόψεις τοῦ V. Bérard πού ἐπιδιώκουν νά ὀριοθετήσουν τό ταξίδι τοῦ ἥρωα μέσα στόν ὀρίζοντα μιᾶς γεωγραφικῆς πραγματικότητας⁴. Ἡ οἰκειοποίηση

νάλυσης τοῦ μύθου σέ διαφορετικές λογοτεχνικές παραδόσεις. Ὁ Stanford, περιορίστηκε σέ μία γραμματολογική περισσότερο ἀνάλυση τοῦ μύθου καί ἔχει ἐντάξει τόν ἥρωα τοῦ Σεφέρη στό πλαίσιο τῆς στωικῆς ἀντίληψης τοῦ μύθου (ὁ.π., σελ. 177 κ.έ.). Τό βιβλίο τῶν W.B. Stanford-J. V. Luce, *The Quest for Ulysses*, συμπληρώνει τήν προηγούμενη μελέτη καί καλύπτει τήν ἐξέλιξη τοῦ οδυσσειϊκοῦ μύθου μέχρι τίς τελευταῖες δεκαετίες. Πολύτιμη εἶναι ἡ συγκέντρωση ἀπό τόν F. Buffière (*Les mythes d'Homère*) τῶν πηγῶν πού ἀφοροῦν τήν ἀλληγορική διάσταση τοῦ οδυσσειϊκοῦ μύθου.

4. Ὁ ἴδιος ὁ T.S. Eliot ἀναλύει τό λογοτεχνικό γεγονός τοῦ *Ulysses* τοῦ J. Joyce στήν προοπτική τῆς κλασικίζουσας παράδοσης· βλ. τό δοκίμιό του «*Ulysses, Order and Myth*» (1923), ἐνταγμένο στόν τόμο *Selected Prose of T.S. Eliot*, σελ. 176. Οἱ θέσεις τοῦ V. Bérard σχετικά μέ τό ταξίδι τοῦ Ὀδυσσεά βρισκονται στό *Les Phéniciens et l'Odyssee*, ἐνῶ τό δεύτερο σχετικό μέ τόν Ὀδυσσεά ἔργο τοῦ V. Bérard, *Les navigations d'Ulysse*, δημοσιεύεται μετά τήν ἔκδοση τοῦ *Ulysses* τοῦ J. Joyce (1927-32). Ὁ Σεφέρης ἀπό τήν πλευρά του ἔχει χρησιμοποίησει τήν ἔκδοση τῆς Ὀδύσειας τοῦ V. Bérard, βλ. *Μέρες, Α'*, σελ. 125 καί *Δοκίμες, Β'*, σελ. 366. Γιά τά ἐπί μέρους θέμα-

ἀπό τή λογοτεχνία θεμάτων τοῦ ὁμηρικοῦ κόσμου στό σύνολό του ἔχει ὀδηγήσει, ἀπό τό τέλος ἤδη τοῦ 19ου αἰώνα, στήν καθιέρωση ἑνός συστήματος συμβόλων, πού ἀποτελεῖ τό ἄδηλο καί δύσκολα προσδιοριζόμενο ὑπόστρωμα μιᾶς τεχνικῆς λογοτεχνικῆς ἐκφράσης. Αὐτό τό γενικό πλαίσιο εἶναι ἡ προϋπόθεση γιά ὅποια-δήποτε ἐρμηνευτική προσέγγιση τοῦ οδυσσειϊκοῦ μύθου τίς πρῶτες δεκαετίες τοῦ αἰώνα μας⁵.

Ὁ Σεφέρης ἀνιχνεύει αὐτή τή μυθολογική παράδοση σ' ὀλόκληρο τό φάσμα τῆς μεταναγεννησιακῆς δυτικοευρωπαϊκῆς γραμματείας καί εἶναι δυνατόν νά διακρίνει κανεῖς δύο κατευθύνσεις στίς ἀναζητήσεις του αὐτές. Ἀπό τή μία πλευρά ὁ ποιητής ἐστιάζει τό ἐνδιαφέρον του στόν γαλλικό 17ο αἰώνα καί τήν δεσπόζουσα φυσιογνωμία τοῦ Racine, σ' ὅ,τι ἀφορᾶ τή χρήση τῶν μύθων τῆς ἑλληνικῆς ἀρχαιότητος, γιά νά καταλήξει στά σύγχρονα ρεύματα τῆς παράδοσης τοῦ νεοκλασικισμοῦ, ὅπως ἐκδηλώνονται μέ τόν A. France, τόν A. Gide καί τούς γάλλους συμβολιστές⁶. Ἡ

τα τῆς Ὀδύσειας, ἀπό τό 1859 οἱ θεωρίες τοῦ A. Kirchhoff, πού εἶχαν μεγάλη ἀπήχηση σ' ὀλόκληρο τό 19ο αἰ., ἀπομόνωσαν τό θέμα τοῦ νόστου ἀπό τίς ὑπόλοιπες περιπλανήσεις τοῦ ἥρωα. Πρβ. καί J. Bollack, «*Ulysse chez les philologues*», σελ. 9-35. Μέ αὐτές τίς γενικές θεωρητικές προϋποθέσεις διαμορφώνεται στή συνέχεια τό πρόπλασμα γιά τή δημιουργία τοῦ οδυσσειϊκοῦ συμβόλου στίς ἀρχές τοῦ αἰώνα μας.

5. Πρβ. Jean Seznec, «*Renan et la philologie classique*», καί τή μελέτη τοῦ E.W. Saïd, «*Renan's Philological Laboratory*», τόμ. Β', σελ. 187-213 καθώς καί P. Vidal-Naquet, «*Renan et le miracle grec*», σελ. 245-266.

6. Τό πῖο ἀποκαλυπτικό κείμενο τοῦ Σεφέρη γιά τό θέμα αὐτό εἶναι

ἄλλη πλευρά τοῦ ἐνδιαφέροντός του ἐντοπίζεται στίς ἐπιδράσεις τῆς ἐλισαβετιανῆς λογοτεχνίας, πού διαμορφώνουν τό πρόσφορο ἔδαφος γιά τήν ποιητική χρήση τῶν μύθων τῆς ἀρχαιότητας ἀπό τόν E. A. Poe, τόν W. B. Yeats, τόν Ezra Pound, καί τόν T. S. Eliot⁷. Ἡ ἔννοια, λοιπόν, τοῦ κλασικισμοῦ γιά τόν Σεφέρη περι-κλείει τό σύνολο τῆς δυτικοευρωπαϊκῆς λογοτεχνικῆς παραγωγῆς, ὅπως ἐξελίσσεται μετά τήν ἑλληνορωμαϊκή ἀρχαιότητα, τόν Dante καί τήν ἀναγεννησιακή λογοτεχνία.

Εἶναι βέβαιο ὅτι ὁ Σεφέρης οἰκειοποιεῖται τό σύμβολο τοῦ Ὀδυσσεά ἔχοντας σταθερή προσήλωση στό ὀμηρικό κείμενο, ἡ ὁποία ὅμως δέν τόν ἐμποδίζει νά ἀποδεχθεῖ τίς σημασιολογικές ἀποκλίσεις τοῦ μύθου πού καθιερώνει ἡ παράδοση τοῦ κλασικισμοῦ. Ὅστόσο,

τό δοκίμιό του «Deux aspects du Commerce spirituel de la France et de la Grèce», δημοσιευμένο στίς ἐκδόσεις τοῦ περιοδικοῦ *La Revue du Caire*, ἀριθ. 68, Ἰούλιος 1944, σελ. 231-255. Ὁ ποιητής δίνει ἕνα διάγραμμα τῆς γαλλικῆς κλασικῆς παράδοσης ἀπό τόν 17ο καί 18ο αἰώνα ὡς τήν ἐποχή τοῦ A. Gide. Κεντρική θέση, γιά τόν Σεφέρη, σ' ὅ,τι ἀφορᾷ τή χρήση τῶν μύθων, κατέχει ἡ Φαίδρα τοῦ Racine, ἡ ἀκόμη, σ' ὅ,τι ἀφορᾷ γενικότερα τήν κλασικίζουσα παράδοση, ἡ παρουσία τοῦ Rabelais, βλ. καί Δοκίμης, Α', σελ. 153 καί 505.

7. Γιά τήν παρουσία τοῦ Ὀδυσσεϊκοῦ μύθου στούς ποιητές τῶν ἀρχῶν τοῦ αἰώνα, βλ. M. L. Rosenthal, *Sailing into the Unknown*, σελ. 12 κ.έ. Πρβ. καί «Εἰσαγωγή» στήν *Ἐρημη Χώρα*, σελ. 21. Τίς θεωρητικές του ἀπόψεις ὁ Σεφέρης τίς διατυπώνει στό δοκίμιό του «Pour les voyageurs du 'Sea-Adventure'», σελ. 2-3, ἀπ' ὅπου κανείς μπορεῖ νά ἐκμαιεύσει χρήσιμες παρατηρήσεις γιά τόν τρόπο μέ τόν ὁποῖο ὁ ποιητής κινεῖται σ' αὐτή τή μακρόχρονη παράδοση.

οἱ παράμετροι τοῦ συμβολισμοῦ τοῦ Ὀδυσσεϊκοῦ μύθου στίς ἀρχές τοῦ 20οῦ αἰώνα, χαρακτηρίζονται ἀπό μία πολλαπλότητα, πού ἀντανακλᾷ λίγο πολύ τίς διαφορετικές ἐκδοχές του, ὅπως ἐπιβίωσαν ἀπό τήν ἀναγεννησιακή λογοτεχνία⁸. Ἄν καί ὁ Ὀδυσσεύς τοῦ *Inferno* μπορεῖ νά θεωρηθεῖ τό κατά σύμβαση ὀρόσημο αὐτῆς τῆς παράδοσης, αὐτό δέν ἀποτελεῖ ἀπόλυτο κριτήριο, ὅπως συχνά ἔχει ὑποστηριχθεῖ ὡς σήμερα ἀφ' ἑχουν διαπιστωθεῖ καί ἄλλες διακλαδώσεις του. Ὁπωσδήποτε ἡ ἐκδοχή τοῦ Ὀδυσσεϊκοῦ μύθου στήν *Αἰνείαδα* ἀπέτελεσε ἀρχέτυπο γιά τή διαμόρφωση τοῦ δαντικοῦ Ὀδυσσεά⁹. Εἶναι δυνατό ὅμως νά ἀναφερθεῖ κανείς καί σέ μία προ-δαντική ἐκδοχή τοῦ μύθου, πού παρουσιάζεται στό *Roman de Troie* τοῦ Benoît de Sainte-More καί ἔχει ὡς πηγὴ τήν εἰκόνα τοῦ ἥρωα, ὅπως περιγράφεται ἀπό τόν Δάρη καί τόν Δίκτη¹⁰ πού

8. Βλ. Stanford, *The Ulysses Theme*, σελ. 175 κ.έ.

9. Γιά μία γενική θεώρηση τῶν πηγῶν τοῦ Dante πού προέρχονται ἀπό τήν λατινογενή παράδοση, βλ. Paul Renucci, *Dante disciple et juge du monde Gréco-latin*, τόμ. Β', σελ. 210 κ.έ. Σ' ὅ,τι ἀφορᾷ τήν εἰκόνα τοῦ ἥρωα, ὅπως μετασχηματίζεται ἀπό τή λατινική μετάφραση τοῦ Δάρη καί τοῦ Δίκτη, βλ. P. Renucci, *Dante*, τόμ. Α', σελ. 116, σημ. 166.

10. Ὁ ἥρωας παρουσιάζεται στόν στ. 28419 κ.έ., ἀπό τήν ὀπτική γωνία τῶν Τρώων, μέ τούς ὁποίους ταυτίζονταν οἱ Φράγκοι, ἀφ' ὅπου θεωροῦσαν τήν Τροία πρώτη πατρίδα τῆς μακρινῆς τους προέλευσης. Τήν ἀπαρχή γιά τήν ἐκδοχή αὐτῆς τῆς οἰκιστικῆς προέλευσης διασώζει ὁ Διονύσιος ὁ Ἀλικαρνασσεύς, *Ρωμαϊκή Ἀρχαιολ.*, I, 72, 15: «Ξεναγώρας δ' ὁ συγγραφεὺς Ὀδυσσεύς καί Κίρκης υἱοὺς γενέσθαι τρεῖς, Ρῶμον, Ἀντίαν, Ἀρδέαν, οἰκίσαντας δὲ τρεῖς πόλεις, ἀφ' ἑαυτῶν θέσθαι τοῖς κτίσμασι τὰς ὀνομασίας». Ἡ μυθολογία τοῦ τρωϊκοῦ κύκλου ἐκτός ἀπό τό κείμενο τοῦ Δάρη καί Δίκτη, ἔχει μετα-

αποτέλεσαν μία από τις κύριες πηγές διάδοσης του μύθου. Παράλληλα, διαπιστώνεται ή επιβίωση τής καθαρά όμηρικής έκδοχης του μύθου, όπου ο Όδυσσεάς είναι κατ' έξοχήν τό πρόσωπο του νόστου, και όχι τό πρόσωπο πού ένσαρκώνει, κατά κύριο λόγο, τόν δόλο και τήν άπάτη ή άπλώς τήν περιπέτεια τής περιπλά- νησης¹¹.

Από τήν άλλη πλευρά, ό σύγχρονος μελετητής πού αναζητά τις άπαρχές τής «άλληγορικής» διάστασης στήν έρμηνεία του όδυσσεικού μύθου, είναι ύποχρεω- μένος νά ανατρέξει στις εκφάνσεις του ήρωα στή βυ- ζαντινή γραμματεία. Από τούς πρώτους άκόμη χρι- στιανικούς αιώνες έπισημαίνεται ή άλληγορική χρή- ση του όδυσσεικού μύθου: στό έπεισόδιο μέ τις Σειρήνες ('Οδύσεια, μ, 39-54), ή πρόσδεση του Όδυσσεά στό κατάρτι του πλοίου έχει ύποκατασταθεί από τόν χρι- στιανικό σταυρό. Αύτή τήν έχριστιανισμένη «άλλη-

φερθεί στή Δύση, πιθανότατα κατά τόν 7ο αϊ. από τόν Frédégaire le Scholastique και άργότερα τόν Grégoire de Tours. Βλ. A. Joly, *Be- noît de Sainte-More et le Roman de Troie ou les métamorphoses d'Homère et l'épopée greco-latine au moyen-âge*, τόμ. Α', σελ. 32, 120 κ.ά.

11. Ός μία τέτοια κατεύθυνση του όδυσσεικού μύθου μπορεί νά χα- ρακτηρισθεί ή έλληνοκεντρική θέση πού αναπτύσσεται κυρίως μέσα στον κύκλο τής γαλλικής Pléiade. Πρβ. E. Egger, *L'Hellénisme en France*, τόμ. Α', σελ. 369 κ.ά. Δέν είναι ίσως άπλή σύμπτωση τό γε- γονός ότι ή όμηρική φιλολογία από τό 19ο αϊ. έχει ήδη αναγνωρίσει δύο άνάλογες κατευθύνσεις στό κείμενο τής 'Οδύσειας. Από τή μία πλευρά έντοπίζεται ένας κύκλος άφηγήσεων για τις περιπλανήσεις του ήρωα, ενώ από τήν άλλη, αναφέρεται μία θεματολογία πού έχει ως άξονα τό νόστο του Όδυσσεά. Πρβ. Δ.Ν. Μαρωνίτη, *Αναζήτηση και Νόστος του Όδυσσεά*, σελ. 124 κ.έ.

γορική» διαδρομή του μύθου τήν παρακολουθεί κανείς ήδη από τήν έποχή του Κλήμη του Αλεξανδρέα και του Μεθόδιου από τόν Όλυμπο. Άνάλογη άλληγορική χρήση του μυθικού προσώπου του Όδυσσεά άπαντάται άργότερα στον Μιχαήλ Ψελλό, για νά καταλήξουμε, κατά τά ύστερα βυζαντινά χρόνια, σ' έναν παραλληλι- σμό του ήρωα μέ τόν Ανδρόνικο Κομνηνό¹².

Η έκδοτική ή έρμηνευτική δραστηριότητα γύρω από τά όμηρικά κείμενα στήν ύστερη βυζαντινή περίο- δο καθιστά εύλογο τό γεγονός ότι τό πρόσωπο του Ό- δυσσεά επανέρχεται στήν λογοτεχνική επικαιρότητα από τόν 12ο αϊ. και έξής μέ τόν Ι. Τζέτζη, τόν Κ. Έρμονιακό και άργότερα τόν Ν. Λουκάνη¹³. Είναι

12. Ο Stanford δέν έχει έστιάσει τό ενδιαφέρον του στήν παρουσία του όδυσσεικού μύθου στή Βυζαντινή γραμματεία και έχει περιορισθεί άπλώς σε μία βιβλιογραφική αναφορά (*The Ulysses Theme*, σελ. 157). Για τή διάσταση τής «άλληγορικής» έρμηνείας του όδυσσεικού μύθου αυτής τής περιόδου, βλ. H. Hunger, «Allegorische Mythen- deutung in der Antike und bei Johannes Tzetzes», σελ. 35-54. Σ' ό,τι άφορά τόν παραλληλισμό Όδυσσεά-Ανδρόνικου, βλ. Α. Βασιλι- κοπούλου, «Ανδρόνικος ό Κομνηνός και Όδυσσεύς», σελ. 251-259. Για τήν άλληγορική έρμηνεία του έπεισοδίου μέ τήν Κίρκη πού προ- τείνει ό Μ. Ψελλός, βλ. N. Pselli, *Oratoria minora* 32, 33: «Τήν γάρ τοι Κίρκην ήδονήν άντικρυς νόησον μεταποιούσαν ψυχάς προς ό εκά- στη πάθος κεκίνητο...», όπου σαφώς εκλαμβάνεται ό μύθος τής Κίρ- κης ως «έκφρασις ή άλληγορία». Πρβ. και Jean Pépin, «Ulysse chré- tien», τόμ. Α', σελ. 163 κ.έ. Βλ. και V. Bucheit, «Homer bei Me- thodius von Olympos», σελ. 17-36.

13. Μία γενική μελέτη πού καλύπτει τήν όμηρογνωσία αυτής τής περιόδου είναι τής Α. Βασιλικπούλου, *Η Αναγέννησις των Γραμ- μάτων κατά τόν ΙΒ' αιώνα εις τό Βυζάντιον και ό Όμηρος*, σελ. 127, 132, κ.ά. Για τήν παρουσία του Όδυσσεά στό έπος του Κ. Έρμονια- κού, ό όποίος χρησιμοποιεί τόν Τζέτζη και άλλες πηγές τής μεθομηρι-

ὅμως βέβαιο ὅτι, ὅταν ὁ ἥρωας ἐμφανίζεται ἐκ νέου στήν *Ίφιγένεια* τοῦ Κατσαίτη, ἔργο τοῦ 17ου αἰ., φέρει πλέον ὀρισμένα ἐμφανῆ γνωρίσματα ἀπὸ τῆς δραματουργίας τοῦ Racine. Μπορεῖ μάλιστα νὰ συμπληρώσει κανεὶς αὐτὸ τὸ διάγραμμα μὲ τὴν παράλληλη παρουσία τοῦ Ὀδυσσεά στὴ δημῶδη παράδοση¹⁴.

Ἡ ἐπαναδραστηριοποίηση τοῦ συμβόλου στὴ νεοελληνική γραμματεία ἀπὸ τὸν Καβάφη, πραγματοποιεῖται στὸ πλαίσιο τοῦ εὐρύτερου νεοκλασικιστικοῦ ρεύματος τῆς δυτικοευρωπαϊκῆς λογοτεχνίας καὶ δὲν εἶναι τὸ ἀποτέλεσμα μιᾶς εὐθύγραμμης ἐξέλιξης τοῦ μύθου στὴν ἑλληνική γραμματεία. Στὴν *Ἰθάκη* ἀναγνωρίζονται οἱ ἀπόηχοι ἑνὸς συμβολισμοῦ πού ἔχει καθιερωθεῖ ἀπὸ τὸν Tennyson καὶ ὅπου τὸ στοιχεῖο τοῦ νόστου κατέχει κεντρικὴ θέση¹⁵. Ἐξ ἄλλου, ἡ μορφὴ

κῆς παράδοσης, βλ. É. Legrand, *Bibliothèque grecque vulgaire*, σελ. IX κ.έ. καὶ τῆς μελέτης τῆς E.M. Jeffreys, «Constantine Hermoniacos and Byzantine Education», σελ. 79-109. Στὴν ἴδια γραμμὴ ἐρμηνείας ἐντάσσεται καὶ ἡ διασκευὴ τῆς *Ἰλιάδας* ἀπὸ τὸν Ν. Λουκάνη (*Ὀμήρου Ἰλιάς μεταβληθεῖσα πάλαι εἰς κοινὴν γλῶσσαν παρὰ Νικολάου τοῦ Λουκάνου*), ὅπου πάλι ἐμφανίζεται ὁ Ὀδυσσεάς.

14. Βλ. Ἐμ. Κριαρᾶ, *Κατσαίτης*, «Εἰσαγωγή», σελ. ιζ'. Ἡ παράλληλη ἐμφάνιση τοῦ Ὀδυσσεά, τόσο στὸ ἔργο τοῦ Κατσαίτη ὅσο καὶ στὴν *Ίφιγένεια* τοῦ Racine, ὑποδηλώνει κάποια συνάφεια, ἀφοῦ στὴν ὁμώνυμη τραγωδία τοῦ Εὐριπίδη ὁ ἥρωας δὲν ἔχει καμιά συμμετοχή. Γιά τὴ λαϊκὴ παράδοση τοῦ Ὀδυσσεϊκοῦ μύθου στὸ νεότερο Ἑλληνισμὸ, βλ. Δ.Σ. Λουκάτο, «Ἡ Ὀδυσσειακὴ παράδοση στὸν λαϊκὸ πολιτισμὸ τῆς σύγχρονης Ἰθάκης», σελ. 334-350 καὶ Ι.Θ. Κακριδῆ, *Ξαναγνωρίζοντας τὸν Ὀμηρο*, σελ. 171 κ.έ.

15. Βλ. *Δοκιμές*, Β', σελ. 368, ὅπου καὶ ἡ ἀναφορά τοῦ Σεφέρη στὴ μελέτη τοῦ Καβάφη μὲ τίτλο «Τὸ τέλος τοῦ Ὀδυσσεύς», ὅπου ὁ ἀλεξανδρινὸς ποιητὴς ἀναφέρεται στὸν παραλληλισμὸ τοῦ Ὀδυσσεά

τοῦ Ὀδυσσεά ὅπως μετασχηματίζεται ἀπὸ τὸν Καζαντζάκη τόσο στὸ θεατρικὸ ἔργο τοῦ Ὀδυσσεά (1928) ὅσο καὶ στὴ σύνθεση τῆς *Ὀδύσειας* (1938) τοῦ ἀργότερα¹⁶, δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἀπομονωθεῖ ἀπὸ τὴν πλατιά χρήση τοῦ μύθου στὴ δυτικοευρωπαϊκὴ λογοτεχνία κατὰ τίς δύο πρώτες δεκαετίες τοῦ αἰῶνα μας.

Ἡ ἐμβέλεια πού εἶχε ἡ ἔκδοσις τοῦ *Ulysses* τοῦ J. Joyce τὸ 1922, συντέλεσε στὴ δημιουργία μιᾶς νέας λογοτεχνικῆς τάξης πραγμάτων, ὁ ἀπόηχος τῆς ὁποίας ἐπηρέασε, χωρὶς ἀμφιβολία, καὶ τὴν ἑλληνικὴ λογοτεχνικὴ πραγματικότητα τῆς δεκαετίας τοῦ 1920. Ἐνα ἐνδιαφέρον δεῖγμα αὐτῆς τῆς προέκτασης τοῦ μύθου στὸν ἑλληνικὸ χῶρο μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ ἡ ἐκδοχὴ τοῦ Ὀδυσσεϊκοῦ μύθου πού διαμορφώνεται ἀπὸ τὸν Στ. Ξεφλούδα¹⁷.

τοῦ XXVI τοῦ *Inferno* καὶ τοῦ ποιήματος τοῦ Tennyson· πρβ. καὶ τὴν ἀνέκδοτη μεταπτυχιακὴ ἐργασία τῆς Ν. Charalambidou, *Aspects of the Odysseus Theme in Greek Poetry*, σελ. 34 κ.έ., πού προσφέρει ἕνα πολὺ γενικὸ διάγραμμα τῆς διάδοσης τοῦ Ὀδυσσεϊκοῦ μύθου στὴ νεοελληνικὴ λογοτεχνία αὐτῆς τῆς περιόδου. Γιά τὸ «Τέλος τοῦ Ὀδυσσεύς» βλ. καὶ Γ.Π. Σαββίδη, *Μικρά Καβαφικά*, Β', σελ. 171-197.

16. Γιά τὸν Ὀδυσσεϊκὸ μῦθο στὸν Καζαντζάκη, βλ. V. Rotolo, «Ψυχολογία καὶ δομὴ στὴν τραγωδία Ὀδυσσεά τοῦ Ν. Καζαντζάκη», σελ. 214 κ.έ. Βλ. καὶ K. Friar, «Ἡ Ὀδύσεια τοῦ Νίκου Καζαντζάκη», σελ. 45-136. Γιά τὸν παραλληλισμὸ καὶ τίς ἀντιστοιχίες πρὸς τὰ χωρία τῆς ὁμηρικῆς *Ὀδύσειας*, βλ. Γ. Σταματίου, *Ὁ Καζαντζάκης καὶ οἱ ἀρχαῖοι*, σελ. 105 κ.έ., ὁ ὁποῖος ὅμως δὲν ἀναφέρεται σὲ ἐνδεχόμενες θεματικὲς ἀντιστοιχίες τῆς δυτικοευρωπαϊκῆς λογοτεχνίας τῆς δεκαετίας τοῦ 1920.

17. Ὁ Στ. Ξεφλούδας παρέμεινε προσηλωμένος σὲ μιά θεματολογία γύρω ἀπὸ τὸν νόστο τοῦ Ὀδυσσεά συνθέτοντας ἕνα πρώτο μυθι-

Ἡ ἀρχική προβληματική τοῦ Σεφέρη γιὰ τὴν τεχνική μιᾶς σύγχρονης ποιητικῆς χρήσης τῶν μύθων τῆς ἀρχαιότητος, ἐκδηλώνεται ἤδη κατὰ τὴν περίοδο τῆς διαμονῆς του στό Παρίσι, πρὶν ἀκόμη γνωρίσει τὴν ἀγγλόφωνη λογοτεχνική παράδοση χάρις στὸν T.S. Eliot. Τὴν πρώτη ἐπαφή του μέ τόν γαλλικό συμβολισμό καί τὴν κλασικίζουσα γαλλική λογοτεχνία πρέπει νά τὴν ἀπέκτησε ὁ ποιητής, ἀπό τὰ μαθητικά του χρόνια, καί πρέπει νά ὀφειλόταν στήν βιβλιοθήκη τοῦ πατέρα του, πού διέθετε τὴν ἀνάλογη βιβλιογραφική ἐνημέρωση. Ἡ προπαιδεία του στή γαλλική λογοτεχνική παράδοση ἤδη ἀπό τὴν Ἀθήνα, αἰτιολογεῖ πιθανότατα καί τὴν ἀπλότητα μέ τὴν ὁποία, ἀναφερόμενος στίς πνευματικές του ἀναζητήσεις κατὰ τὴ διαμονή του στό Παρίσι, θά δηλώσει ἀργότερα: «Διάβαζα Ὀμηρο καί τὰ πιό παλαβά πρωτοποριακά περιοδικά»¹⁸.

Ὅσο καί ἂν φαίνεται παράξενος αὐτός ὁ ἑτερόκλιτος συνδυασμός ἐνδιαφερόντων, δείχνει ἐν τούτοις ἀ-

στόρημα μέ τίτλο Ὀδυσσεὺς χωρὶς Ἰθάκη (1957) καί ἀργότερα τὸ Ὀδυσσεὺς (1974). Μία ἀνάλογη θεματική ἐκμετάλλευση τοῦ ὀδυσσεϊκοῦ μύθου βρίσκουμε καί στή συλλογή Ὁ Γυρισμός, Σχέδιο γιὰ μιὰ λυρική ἐποποιία τοῦ 1948, (Ποιήματα, Θεσσαλονίκη, 1969, σελ. 77-92) τοῦ Γ. Θέμελη, μέ ἀφετηρία τὴν ὀμηρική ἐκδοχή.

18. Βλ. «Εἰσαγωγή» στήν Ἐρημη Χώρα, σελ. 46. Γιὰ τίς πρώτες του ἐπαφές μέ τούς κλασικούς καί συμβολιστές, πρβ. καί D. Kohler, *L'airon d'Ulysse*, σελ. 41. Στὴν πρόσφατα δημοσιευμένη ἀλληλογραφία του μέ τόν Ἀ. Καραντώνη, (Γ. Σεφέρης καί Ἀ. Καραντώνη, Ἀλληλογραφία 1931-1960, σελ. 153), σέ ἐπιστολή τῆς 24/12/49, ὁ ποιητής δηλώνει: «Τέλος, μὴν ξεχνᾶς πὼς ὁ ὀμηρικός κόσμος μέ ἀπασχολεῖ ἀπὸ τὴ Στροφή, εἰδικότερα ἀπὸ το 1926».

νάγλυφα τούς δύο πόλους πού θά διαμορφώσουν ἐξ ὀλοκλήρου τὸ ὑπόστρωμα τῆς ποιητικῆς του. Ἐνῶ ἀπὸ τὴ μιὰ πλευρά διακρίνεται ἡ συνεχῆς ἐπαφή του μέ τὰ σύγχρονα ρεύματα τοῦ γαλλικοῦ συμβολισμοῦ τῆς δεκαετίας τοῦ 1920, ἀπὸ τὴν ἄλλη τὸ ὀμηρικό κείμενο ἀποτελεῖ, ἀπὸ τὴν πρώτη ἐκείνη περίοδο, τὴ σταθερὴ συνιστώσα στὴ διαμόρφωση τῆς προσωπικῆς του μυθολογίας. Τὸ κύριο μέλημά του, καί ἡ ἀγωνία του αὐτῆς τῆς πρώτης ἐποχῆς τῆς ποιητικῆς δημιουργίας του, εἶναι ἡ ἀναζήτηση ἑνός νέου ποιητικοῦ τρόπου ἑκφράσης. Τὸ μυθολογικὸ πρόσωπο τοῦ ὀμηρικοῦ Ὀδυσσεὺς ἀρχίζει νά μετασχηματίζεται καί, κατὰ τὴ δεκαετία τοῦ 1920, πλάθεται παράλληλα μέ τόν Στράτη Θαλασσινό, πού ἀποτελεῖ καί τὸ alter ego τοῦ ποιητῆ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης¹⁹. Ὑπάρχει, μάλιστα, μιὰ ἐνδειξη πού ἀφήνει νά διαφανεῖ ὅτι, ἀπὸ τὴν πρώτη ἐκείνη περίοδο, τὸ πρόσωπο τοῦ ὀμηρικοῦ Ὀδυσσεὺς, ὡς σύμβολο μιᾶς διαρκοῦς ἐπιστροφῆς τοῦ ἀνθρώπου στήν πατρίδα, ἐκφράζει μιὰ συλλογική συνείδηση, πού ἐνσαρκώνει τὸν ἑλληνισμό στή διαχρονική του διάσταση. Τὸ χρονικό ὄροσημο γιὰ τὸ νέο στίγμα τοῦ ἑλληνισμοῦ ἐντοπίζεται ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν ποιητὴ στό 1922²⁰, καί μέσα σέ

19. Τὰ πρωταρχικά ἐρεθίσματα πού ὀδηγοῦν στὴ σύλληψη τοῦ Στράτη Θαλασσινοῦ μπορεῖ κανεὶς νά τὰ ἀνιχνεύσει στίς *Μέρες, Β'* καθὼς καί στό μυθιστόρημα *Ἐξὶ Νύχτες στήν Ἀκρόπολη* τοῦ ὁποιοῦ ἡ σύνθεση ἀνάγεται στήν περίοδο τοῦ 1926-1928.

20. Βλ. «Pour les voyageurs du 'Sea-Adventure'», σελ. 3, ὅπου διακρίνεται ἡ καθιέρωση τοῦ «ταξιδιοῦ» ὡς εὐρύτερου συμβολικοῦ σχήματος. Στό κείμενο αὐτό ὁ Σεφέρης συνδέει τὴ θεματολογία τῆς Ὀδύσειας μέ τὴν ταξιδιωτική λογοτεχνική δημιουργία τοῦ Φώτη Κόντογλου (ὁ.π., σελ. 4). Ἐπίσης, στό κείμενο μέ τὸν τίτλο «Μνη-

αὐτά τὰ ὄρια τοποθετεῖται τό συμβολικό πρόπλασμα τοῦ Ὀδυσσεά:

Ce que nous appelons géographiquement la Grèce, n'a jamais été qu'un point de départ, un objet de nostalgie et un port aux retours tardifs et difficiles. L'histoire d'Ulysse est une histoire qui sera dite aussi longtemps que la Grèce existera.

Ἡ ταύτιση αὐτῆ τοῦ Ὀδυσσεϊκοῦ συμβόλου μέ τῆ συλλογική συνείδηση τοῦ σύγχρονου ἑλληνισμοῦ ἀποδεσμεύει τόν ἥρωα ἀπό ἐξωγενεῖς καταβολές καί τοῦ παρέχει τή δυνατότητα νά ἐκφράσει τό νέο στίγμα τοῦ ἑλληνικοῦ κόσμου πού ταξιδεύει μέσα στό χρόνο καί ἐμφερεῖται ἀπό ὅλα τὰ στοιχεῖα μιᾶς μακρόχρονης μνήμης.

Ἡ διαπιστωμένη προσήλωση τοῦ Σεφέρη στήν προσπάθεια ἀνεύρεσης ἑνός ἐκφραστικοῦ ὕφους μέσα ἀπό τό σύνολο τῆς ἑλληνικῆς γραμματείας τόν ὀδηγεῖ στή δημιουργία ἑνός εὐρέος μυθολογικοῦ σχήματος πού ὀριοθετεῖται ἀπό τήν παράλληλη ἐμφάνιση τοῦ ὀμηρικοῦ Ὀδυσσεά πλάι στόν Ἐρωτόκριτο ἢ τόν Μακρυγιάννη²¹. Ἐπιτυγχάνεται, μ' αὐτόν τόν τρόπο, ἡ πα-

μόσυνο» (1937), πού ἔχει ἐνταχθεῖ στήν ἐκδοχή τοῦ Σήματος τοῦ Ἀγγελου Σεφεριάδη, Ἀθήνα 1967, σελ. 37, ξαναδίνεται ἡ εἰκόνα τοῦ Ὀδυσσεά ὡς συμβόλου ἑνός συλλογικοῦ ταξιδιοῦ, χωρίς ὅμως νά συγκεκριμένοποιεῖται πάντοτε ἡ ἔννοια τῆς Ἰθάκης.

21. Βλ. Ἐξί Νύχτες στήν Ἀκρόπολη, σελ. 51 καί 222: «Ἔχω ἕνα τραπέζι καί δύο βιβλία: τήν Ὀδύσεια καί τόν Μακρυγιάννη. Ἀπό τό παράθυρό μας φαίνεται ἡ θάλασσα». Στίς Δοκιμές, Α', σελ. 171, ἀναφερόμενος στήν ποίηση τοῦ Δ.Ι. Ἀντωνίου, σημειώνει ὅτι τό θέμα τῆς Ὀδύσειας εἶναι ἡ: «μοῖρα τοῦ ἀνθρώπου πού ταξιδεύει».

ρουσία καί ἡ τοποθέτηση τοῦ ὀμηρικοῦ ἥρωα στόν σύγχρονο κόσμο, ὅπου κινεῖται καί δρᾷ ὡς αὐτοτελής ὑπαρξή. Αὐτό δέν γίνεται χωρίς κόπο, ἀφοῦ ὀφείλεται στή μακρόχρονη προσπάθεια τοῦ ποιητῆ νά ἀποκτήσει προσωπική ἐκφραση, πέρα ἀπό τήν κλασικίζουσα παράδοση πού εἶχε οἰκειοποιηθεῖ, μέσα ἀπό τελείως διαφορετικές παραμέτρους συμβολισμοῦ, τόν ὀμηρικό μῦθο. Ὡστόσο, πρέπει νά λάβει κανεῖς ὑπ' ὄψη ὅτι ἡ συνολική αὐτή προσπάθεια τοῦ ποιητῆ ἐντάσσεται στίς ἀναζητήσεις τῆς γενιᾶς τοῦ '30, ἡ ὁποία ἐπεδίωκε, στό ξεκίνημά της, νά καθιερώσει τὰ σύμβολα ἐκφρασης ἑνός φανταστικοῦ ταξιδιοῦ μέ κύριο ἄξονα τόν Ὀδυσσεά. Ὁ ἴδιος ὁ Σεφέρης σημειώνει²²:

Je me rappelle, bien après (devant la mer du Phalère, un camarade concluant une longue conversation) ... Il voulait nommer *Ulysse* la nouvelle revue que nous allions publier. Car une partie considérable de notre vie se développait alors sous le signe de l'*Odyssée*.

Αὐτή ἡ ἐνταξη τῆς προβληματικῆς τοῦ Σεφέρη στή συλλογική ἀναζήτηση ἑνός δρόμου ἐκφρασης τῆς γενιᾶς τοῦ '30, εἶναι τό καθοριστικό στοιχεῖο πού διαφοροποιεῖ τή θέση του ἀπό τό ρεῦμα τοῦ νεοκλασικισμοῦ στή δυτικοευρωπαϊκή λογοτεχνία. Ὁ ποιητής μέ τῆ

22. Βλ. «Pour les voyageurs du "Sea-Adventure"», σελ. 4. Πρόκειται γιά ἕνα περιοδικό πού τελικά δέν κυκλοφόρησε. Γιά τίς συζητήσεις σχετικά μέ τήν ἐκδοχή αὐτοῦ τοῦ περιοδικοῦ, βλ. Γ. Θεοτοκάς καί Γ. Σεφέρης, Ἀλληλογραφία (1930-1966), σελ. 55. (Οἱ συζητήσεις αὐτές ἀναγόνται στό 1931).

στάση του αυτή κρατά κριτική απόσταση από το καθιερωμένο σχήμα αυτής της παράδοσης. Δεν διαστάζει μάλιστα να εκφράσει με απόλυτα μεγέθη, τήν κενότητα των συμβόλων αυτής της παράδοσης, σχολιάζοντας τό *Orme du mail* του A. France²³:

«Des morceaux de diverses provenances, soudés maladroitement les uns aux autres, formèrent l'*Iliade* et l'*Odyssee*. Tels sont les modèles de composition qui ont été imités par Virgile, par Fénelon et généralement, dans les littératures classiques, par les auteurs de récits en vers et en prose».

Θά μπορούσα να γράψω δώδεκα κεφάλαια έμπνευσμένα από τήν *Όδύσσεια* αλλά ανάποδα...

Ο Σεφέρης στό σημείο αυτό παραθέτει τό απόσπασμα από τόν λόγο του M. Bergeret, κεντρικού ήρωα του μυθιστορήματος του A. France, πού διακρίνεται γιά τόν λογοτεχνικό και ήθικό πεσιμισμό του και άντανακλά τό πνεύμα του στείρου κλασικισμού του τέλους του περασμένου αιώνα. Τό ιδεώδες αυτό γιά τή δυτικοευρωπαϊκή λογοτεχνική παράδοση – κάτι πού άφορά άμεσα τόν όδυσσεικό μύθο – έχει τίς καταβολές του στόν μυθολογικό συμβολισμό της *Αίνειάδας* και της *Ιλιάδας* και προκάλεσε γιά πολύν καιρό έναν μιμητισμό του έπικού ύφους κενό περιεχομένου. Αυτό τό γεγονός πρέπει να υπαινίσσεται ο A. France όταν αναφέρεται στην πρόθεση του Albert Roux, μαθητή του

23. Βλ. *Μέρες*, Α', σελ. 14-15 και A. France, *L'orme du mail*, (*Histoire Contemporaine*, τόμ. Α'), σελ. 135.

M. Bergeret, να συνθέσει τό ποίημα *Νηρεύς*²⁴. Υπάρχουν πάντως ένδείξεις, πού υποδεικνύουν ότι ο Σεφέρης γιά ένα μεγάλο διάστημα βρέθηκε μέσα στό κλίμα της κλασικίζουσας αντίληψης πού υπέβαλε ή παρουσία του A. Gide, από τόν όποιο όμως θά αποστασιοποιηθεί κατά τό τέλος της δεκαετίας του 1930²⁵. Μπορεί, όμως, να υποστηρίξει κανείς ότι όρισμένα πρότυπα γιά τή μυθολογική αποτύπωση των θεμάτων του ο Σεφέρης τά άντλεϊ από τήν κλασική παράδοση του 17ου αι. και, πίο συγκεκριμένα, από τόν Racine. Σ' αυτήν θά μπορούσε κανείς ν' αποδώσει κάποια πάγια στοιχεία τής ποιητικής του, όσα άφορούν, κατά κύριο λόγο, τή δραματική χρήση των μύθων πού σχετίζονται με τή λατινογενή λογοτεχνία της Αναγέννησης. Ο Σεφε-

24. Βλ. A. France, *L'orme du mail*, σελ. 135. Μία ανάλογη άντίληψη γιά τή σύνθεση της *Ιλιάδας* και της *Όδύσσειας*, ως συρραφής λαϊκών παραδόσεων, με κεντρικό θέμα τόν Όδυσσεά, διατυπώνει ο A. France στό κεφάλαιο «La rame d'Ulysse», από τόν Δ' τόμο του έργου του *La vie littéraire*, σελ. 198-199.

25. Γιά τή συγκίνηση του Σεφέρη από τήν πρώτη του γνωριμία με τόν A. Gide τό 1939 στην Ελλάδα, βλ. *Μέρες*, Γ', σελ. 115, καθώς και Γ. Θεοτοκά, *Τετράδια Ημερολογίου*, (1939-1953), σελ. 71 κ.έ. Από τό τέλος του 19ου αι. και έξής ο A. Gide εκφράζει μία νέα λογοτεχνική άντίληψη, προβάλλοντας μία νέα ήθική πέρα από τήν καθιερωμένη μέχρι τότε λογική ή μεταφυσική τάξη πραγμάτων. Βλ. τή μελέτη της A. Brée, *André Gide, L'insaisissable Protée*, σελ. 22 κ.έ. Ο Σεφέρης και ο κύκλος της γενιάς του '30 δέχονται αυτή τήν άναζήτηση των νέων άντιλήψεων στις μεθόδους της τεχνικής και των μορφών στή λογοτεχνία. Πβ. και D. Kohler, *L'aviron d'Ulysse*, σελ. 137 και 674 σημ. 235. Ο ίδιος ο A. Gide χρησιμοποιεί τόν όδυσσεικό μύθο στόν *Φιλοκτήτη* προκειμένου να εκφράσει τή στάση των Γάλλων πρós τήν ύπόθεση Dreyfus (W.B. Stanford – J.V. Luce, *The Quest*, σελ. 214).

ρικός Ὀδυσσεάς φέρει, ἄλλωστε, τὰ ἴχνη μιᾶς δραμα-
τικῆς ὑφῆς, πού ὀφείλεται ἐν πολλοῖς στήν ἀφομοίωση
ἀπό τόν ποιητῆ αὐτῆς τῆς παράδοσης μέσω μιᾶς ἀδιά-
λειπτης ἀνάγνωσης αὐτῶν τῶν κειμένων. Ἐδῶ ὁ
ποιητής ἀκολουθεῖ ἓνα νῆμα πού τόν ὀδηγεῖ στόν Ra-
belais καί τόν 16ο αἰ. τῆς γαλλικῆς Pléiade, ἀπ' ὅπου
ξεχωρίζει τίς μορφές τοῦ P. Ronsard καί τοῦ J. du
Bellay²⁶. Μέσα ἀπό τή δίοδο τῆς Pléiade ὁ Σεφέρης
ὀδηγεῖται στίς ἀπαρχές αὐτῆς τῆς μυθολογικῆς πα-
ράδοσης μέ τόν Dante καί τόν Πετράρχη, πού συνι-
στοῦν καί τούς κύριους κρίκους σύνδεσης μέ τόν Βιργί-
λιο καί τήν ὀμηρικῆ παράδοση²⁷.

Τό πρόσωπο τοῦ Ὀδυσσεά καθιερώνει ἓνα πρόσφορο
σχῆμα, στό ὁποῖο συμπυκνώνεται μέ ἀκρίβεια ἡ ἀντί-
ληψη τοῦ Σεφέρη γιά μιᾶ ἀδιάλειπτη συνέχεια τῆς λο-
γοτεχνικῆς δημιουργίας, πού ἐξελίσσεται ἀπό τήν ἐ-
ποχή τοῦ Ὀμήρου ὡς τίς μέρες μας. Ὁ ποιητής ἐμμέ-
νει σ' αὐτήν τήν πάγια ἀντίληψη, υἱοθετώντας τήν ἰ-
δέα μιᾶς λογοτεχνικῆς παράδοσης τῆς Εὐρώπης, ὅπου
ἐνσωματώνονται οἱ διαφορετικοί λογοτεχνικοί μῦθοι
καί ἡ ὁποία ἀποτελεῖ «μία ταυτόχρονη τάξη»²⁸. Στό

26. Βλ. Δοκιμές, Α', σελ. 90. Πρβ. καί D. Kohler, *L'aviron d'Ulysse*, σελ. 67. Ὁ Σεφέρης ὀριοθετεῖ τό πλαίσιο τό ὁποῖο σηματο-
δοτεῖ τούς μῦθους τῆς ἑλληνικῆς ἀρχαιότητος μέ κεντρικό ἄξονα τόν
Racine, ὁ ὁποῖος χρησιμοποιεῖ καί τή θεματολογία τῆς Ὀδύσειας.
Πρβ. R.-C. Knight, *Racine et la Grèce*, σελ. 178 κ.έ.

27. Βλ. Δοκιμές, Β', σελ. 245-47. Ὅπου ὁ ποιητής διατυπώνει
τή διάκριση ἀνάμεσα στόν «κόσμο τοῦ Βιργιλίου» καί τόν «κόσμο τοῦ
Ὀμήρου».

28. Βλ. «Εἰσαγωγή» στήν Ἑρμη Χώρα, σελ. 40.

σημεῖο αὐτό οἱ θεωρητικές θέσεις τοῦ Σεφέρη προσεγ-
γίζουν τίς ἀντίστοιχες θέσεις τόσο τοῦ E. Pound ὅσο
καί τοῦ T.S. Eliot, πού εἶχαν διατυπωθεῖ τίς δύο πρῶ-
τες δεκαετίες τοῦ αἰῶνα μας.

Ὁ E. Pound, μέ ἀφορμή τό μυθιστόρημα *Ulysses*
τοῦ J. Joyce, βρίσκει τήν εὐκαιρία νά ἀναφερθεῖ στόν
ὀδυσσεϊκό μῦθο, θεωρώντας τον συγκεκριμένο δεῖγμα
αὐτῆς τῆς ἐνιαίας παράδοσης ἀπό τόν Ὀμηρο ἕως τόν
J. Joyce²⁹. Σύμφωνα μέ τόν Pound, ὁ Joyce κατάφερε
νά συνδυάσει τήν ἐπική θεματολογία μέ τήν τεχνική
τοῦ μυθιστορήματος τοῦ 19ου αἰ. σέ μία νέα συνθετική
μορφή πού ξεπερνοῦσε τά ὅρια τοῦ ρεαλισμοῦ. Ὁ T.S.
Eliot, ὁ ὁποῖος, ἀπό τήν πλευρά του, ἔχει προσδώσει
θεωρητική διάσταση στίς θέσεις του γύρω ἀπό τίς ἐπι-
βιώσεις τῆς κλασικῆς γραμματείας στή σύγχρονη λο-
γοτεχνία, ἐστιάζει τό ἐνδιαφέρον του περισσότερο στό
κλασικό πρότυπο τοῦ Βιργιλίου παρά στά ὀμηρικά
κειμένα. Σ' ὅ,τι ἀφορᾷ ὅμως τόν Ὀδυσσεά, ὁ T.S. E-
liot ἀποδέχεται σέ γενικές γραμμές τήν εἰκόνα τοῦ ἥ-
ρωα, ὅπως ἔχει διαμορφωθεῖ ἀπό τήν δαντικῆ χρήση
τοῦ μῦθου.

Ὅλοι συμφωνοῦν, ὥστόσο, πῶς ἡ ἐξέλιξη τοῦ ὀδυσ-
σεϊκοῦ μῦθου, σέ ὀλόκληρη τήν μεταναγεννησιακή
λογοτεχνία ὡς καί τόν Joyce, καθορίζεται ἀπό τόν
τρόπο μέ τόν ὁποῖο ἀφομοιώνεται καί μεταπλάθεται ὁ
μῦθος τοῦ Ὀδυσσεά ἀπό τόν Dante³⁰. Αὐτό ἴσως εἶναι

29. Βλ. Pound-Joyce, *Lettres d'Ezra Pound à James Joyce*, σελ.
216.

30. Βλ. τό δοκίμιο τοῦ T.S. Eliot, «Dante», σελ. 214 κ.έ. Ἐξ

καί τό δομικό στοιχείο πού ἀποβαίνει καθοριστικό γιά τή σύσταση τοῦ ὀδυσσεϊκοῦ μύθου στήν ποίηση τοῦ Σεφέρη.

Ἀναμφίβολα, ἡ ἀρχική γνωριμία τοῦ ἔλληνα ποιητῆ μέ τόν Ὀδυσσεά τοῦ Dante πρέπει νά ἀνάγεται στά πρώτα χρόνια τῆς δεκαετίας τοῦ '30³¹. Τό κεντρικό θέμα στή δαντική ἐκμετάλλευση τοῦ μύθου εἶναι τό τελευταῖο ταξίδι καί ὁ θάνατος τοῦ Ὀδυσσεά, ὅπου συμπυκνώνεται ἡ περιπέτεια τοῦ ἐγκαταλειμμένου ἀπό τόν θεό ἀνθρώπου. Ἡ χριστιανική αὐτή διάσταση ἀποτελεῖ μιά νέα ἀφετηρία συμβολισμοῦ στή σημασία τοῦ ὀδυσσεϊκοῦ ταξιδιοῦ. Ἄν καί ἡ πρωταρχική ἰδέα τοῦ θανάτου τοῦ Ὀδυσσεά, ὅπως ἀπαντᾷ στόν Dante, πρέπει νά ὀφείλεται στόν Σενέκα, εἶναι προφανῆς ἡ ἐνσωμάτωση τοῦ μύθου στό μεταφυσικό πλαίσιο τῆς χριστιανικῆς θεολογίας. Παράλληλα, γίνονται εὐκρινῆ καί τά νέα στοιχεῖα πού ὀφείλονται στήν προσαρμογή τοῦ μύθου στήν κοινωνική πραγματικότητα τοῦ φλωρεντινοῦ 14ου αἰ. καί τοῦ προσδίδουν νέα αἴσθηση ἱστορικότητας. Τό δοκίμιο, μάλιστα, τοῦ T.S. Eliot γιά τόν Dante, δημοσιευμένο τό 1929, ἀναλύει αὐτή τή «συγχρονική» χρήση τῶν ἀρχαίων μύθων πρὸς τήν ἐκάστοτε πραγματικότητα, πού ἀποτελεῖ πάγιο γνώ-

ἄλλου ὁ Ὀδυσσεάς τοῦ J. Joyce φέρει πολλά ἀπό τά γνωρίσματα τοῦ Ὀδυσσεά τοῦ Dante καί εἶναι δυνατό νά ἐντοπισθοῦν ὀρισμένες παραλληλίες ἀνάμεσα στό «ταξίδι» τοῦ L. Bloom καί τό *Inferno*. Πρβ. Mary T. Reynolds, *Joyce and Dante, The Shaping Imagination*, σελ. 38 κ.έ.

31. Βλ. *Δοκίμες*, Β', σελ. 249: «Ἦταν, θυμούμαι, τό καλοκαίρι τοῦ '35 στό Πήλιο· εἶχα βρεῖ ἓνα δάσκαλο ἓνα μάστορα τῆς τέχνης».

ρισμα αὐτῆς τῆς τεχνικῆς τοῦ συμβολισμοῦ.

Ὁ ἴδιος ὁ Σεφέρης, ἄλλωστε, δίνει συγκεκριμένο δεῖγμα αὐτοῦ τοῦ τρόπου τῆς μυθολογικῆς σήμανσης τῆς σύγχρονης πραγματικότητας ἔχοντας ὡς σημεῖο ἀναφοράς τήν Ὀδύσεια, ὅταν παρομοιάζει τήν προπολεμική περίοδο πρὸς τήν ἐποχή τῶν Κυκλώπων ἢ ὅταν ἀφήνει νά διαφανεῖ ὅτι ἡ παρουσία τοῦ Ἑλπήνορα ἀποβλέπει στό νά σκιαγραφῆσει τόν μέσο ἀνθρωπο τοῦ καιροῦ μας. Σύμφωνα μέ τήν τοποθέτηση αὐτή, πού ὁ Σεφέρης συνειδητά ἐπιλέγει, ἡ τεχνική τοῦ μυθολογικοῦ συμβολισμοῦ ὑποτάσσεται στήν προοπτική μιάς ρεαλιστικῆς καταγραφῆς. Ὑποψιάζεται βέβαια κανεὶς ὅτι στό σημεῖο αὐτό μπορεῖ νά ἀναγνωρισθεῖ ὁ νοηματικός ἄξονας πού ὀδηγεῖ στόν J. Joyce καί τόν G. Flaubert, τηρουμένων βέβαια τῶν ἀναλογιῶν ἀνάμεσα στήν ποιητική ἔκφραση καί τήν τεχνική τοῦ μυθιστορήματος³².

32. Πρβ. T.S. Eliot, *Selected Prose*, σελ. 214 καί P. Renucci, *Dante*, τόμ. Β', σελ. 210 κ.έ. Βλ. *Μέρες*, Γ', σελ. 112, ὅπου ὁ ποιητής ἀναφέρεται στήν Ὀδύσεια, (ι, 112-115) παραλληλίζοντας τήν ἐποχή τοῦ 1939 στήν Εὐρώπη μέ τήν ἐποχή τῶν Κυκλώπων ἢ ἀκόμη βλ. τίς *Μέρες*, Ε', σελ. 236, ὅπου ὁ τίμιος Ἑλπήνωρ ζεῖ καί κινεῖται ἀνάμεσα στοὺς Ἀθηναίους τοῦ 1951. Ἡ ἀνεύρεση τῆς ἀνθρώπινης πλευρᾶς τοῦ Ὀμήρου πού τόν καθιστᾷ σύγχρονο ἐντοπίζεται στή δεκαετία τοῦ 1920 (*Ἐξί Νύχτες στήν Ἀκρόπολη*, σελ. 24).

Ὡστόσο, μιά ἀνάλογη λογοτεχνική τάση γύρω ἀπό τήν ὀμηρική μυθολογία παρατηρεῖται καί στήν Ἑλλάδα κατά τή δεκαετία τοῦ 1930. Ὁ Ἀ. Καραντώνης σέ ἐπιστολή του τῆς 15/1/50 πρὸς τόν Σεφέρη (*Ἀλληλογραφία*, σελ. 159) ἀναφέρεται στόν Ὀμηρο ὡς ἐξῆς: «Ξαναζήσε τουλάχιστον τυφλέ μας γέρο, ἀνάμεσά μας, —θυμάμαι ἓνα διήγημα τοῦ Βουτυρά πού παρουσιάζει τόν Ὀμηρο νά ἐμφανίζεται στήν Πλάκα, μέσα ἀπό ἓνα λάκκο ἀσβέστη (...)— ξαναζήσε μήπως

Είναι φανερό ότι ο Σεφέρης αναζητεί από πολύ ένωρίς να προσδιορίσει τό θεωρητικό πλαίσιο και τις συμβολικές παραμέτρους αυτής της μυθολογίας. Πρός τήν κατεύθυνση αυτή έχει επιδιώξει να ανιχνεύσει τήν παρουσία τής ελληνικής παράδοσης στα γαλλικά γράμματα και να έντοπίσει τις επιδράσεις τής ελληνικής μυθολογίας. Μιά πρώτη τέτοια επίδραση έντοπίζει ο ίδιος στήν ποίηση του Fr. Villon· ακολουθούν ο Rabelais και ο P. Ronsard μέ τόν κύκλο τής Pléiade, για να φθάσουμε αργότερα στήν δεσπόζουσα φυσιογνωμία του έλληνοκεντρικού Racine τόν 17ο αϊ.³³

Δέν είναι λοιπόν διόλου συμπτωματική ή αναφορά του Σεφέρη στον Όδυσσέα του J. du Bellay, όταν αποκρυσταλλώνει τήν πρώτη εικόνα του ήρωά του στο ποίημα *Πάνω σ' έναν ξένο στίχο*. Πρόκειται για ένα σχήμα που του παρέχει τή δυνατότητα να προβάλλει τή δική του θέση. Πράγματι, ο γάλλος ποιητής παραμένει προσηλωμένος στήν όμηρική έκδοχή και προβάλλει τόν ήρωα ως τό κατ' έξοχήν πάσχον πρόσωπο στήν έξορία, τό όποιο περιπλανάται μέ τήν ανάμνηση πάντοτε

τουλάχιστον σέ γνωρίσουν τώρα εκείνοι που κατηλεύονται τ' όνομά σου». Βλ. και τό δοκίμιο του Δ. Νικολαρείζη, «Η παρουσία του Όμηρου στή νέα ελληνική ποίηση», σελ. 209-236.

33. Βλ. τό δοκίμιο «Deux aspects du Commerce spirituel», σελ. 231-255. Διάσπαρτες αναφορές βρίσκει επίσης κανείς στα κείμενα των Δοκιμών. Για τόν έλληνοκεντρικό άξονα έκφρασης του κύκλου τής Pléiade, βλ. E. Egger, *L'Hellénisme en France*, τόμ. Α', σελ. 336 και 369, όπου σημειώνεται τό συμβολικό πέραςμα του P. Ronsard από τό ποιητικό πρότυπο του Όρατίου στο αντίστοιχο του Πινδάρου και του Ανακρέοντα. Πρβ. και H. Chamard, *Histoire de la Pléiade*, τόμ. Α', σελ. 103 κ.έ.

τής πατρίδας. Ο J. du Bellay, παρακάμπτοντας τά άρνητικά χαρακτηριστικά του προσώπου του Όδυσσέα, που είχαν επιβιώσει διά μέσου τής Αινειάδας, θεωρεί τήν άφιξη στήν Ίθάκη υπέρτατη καταξίωση τής προσπάθειας του ήρωά του³⁴. Η αναφορά αυτή του Σεφέρη στον J. du Bellay οφείλεται, λοιπόν, στήν άνευρεση μιās έλληνοκεντρικής τάσης στήν ποίησή του, που καθιερώνει έναν ήρωα τής περιπλάνησης και του όποιου ή υπέρτατη καταξίωση είναι ή πραγμάτωση του νόστου. Είναι γνωστό, άλλωστε, ότι ο γάλλος ποιητής, σ' ό,τι άφορά τή θεματολογία του, έπηρεάζεται άμεσα από τόν P. Ronsard και τόν έλληνιστή Cl. de Seyssel. Ίδιαίτερο χαρακτηριστικό του κύκλου αυτών των λογίων είναι ή ξεχωριστή τάση που εξέφρασαν και ή όποια τούς όδήγησε στό να περάσουν από τό λατινικό στο ελληνικό ποιητικό ιδεώδες, επιχειρώντας μία νέα όριοθέτηση του κλασικισμού στή λογοτεχνική παράδοση. Δείγμα αυτής τής μεταστροφής είναι ή επίκληση από τόν J. du Bellay ενός «μέλλοντα Όμήρου τής Γαλλίας»³⁵.

Τό κύριο, ώστόσο, άρχέτυπο για τή σύγχρονη σύλ-

34. Βλ. J. du Bellay (*Les Regrets*, συνnéτο CXXX). Στόν Fénelon (*Les aventures de Télémaque*, Livre XII), ο Όδυσσέας παρουσιάζεται επίσης ως ένας δικαιωμένος ήρωας. Πρβ. Yv. Bellenger, *Du Bellay, Ses «Regrets» qu'il fit dans Rome*, Παρίσι, 1981.

35. Βλ. E. Egger, *L'Hellénisme en France*, τόμ. Α', σελ. 395. Η αναφορά αυτή του J. Du Bellay προέρχεται από τό κείμενό του «Défense et illustration de la langue française», που αποτέλεσε ένα είδος μανιφέστου του κύκλου τής Pléiade. Πρβ. και R. Pfeiffer, *History of Classical Scholarship from 1300 to 1850*, σελ. 115.

ληψη του συμβόλου του 'Οδυσσέα στή δεκαετία του 1920, ήταν ο ήρωας του J. Joyce από τό όμώνυμο μυθιστόρημά του. Αυτό, όμως, δέν σημαίνει ότι ο σεφερικός 'Οδυσσέας μπορεί νά χαρακτηριστεί από μία μονομερή σχέση εξάρτησης από τόν 'Οδυσσέα του J. Joyce. Είναι γνωστές, σέ γενικές γραμμές, οι διαφορετικές διεργασίες πού οδήγησαν τόν Σεφέρη στή διαμόρφωση του ήρώα του, ό οποίος εντάσσεται σέ ένα ελληνοκεντρικό πλέγμα συμβόλων πού αποτελείται από τή θάλασσα, τό καράβι καί μία διάχυτη αίσθηση ταξιδιού. "Όλα δείχνουν ότι ο σεφερικός ήρωας δημιουργείται από τή σύγκλιση αυτών των επί μέρους παραδόσεων καί αποκτά τήν όριστική του μορφή μέσα από μακρόχρονες διεργασίες. Τόσο ή μαρτυρία του ίδιου του ποιητή, όσο καί ή μαρτυρία του Γ. Θεοτοκά, πού ανάγεται στά πρώτα χρόνια τής γνωριμίας τους, δείχνουν ότι ο J. Joyce καί τό μυθιστόρημά του *Ulysses*, απασχολούσαν ήδη τόν Σεφέρη από τή δεκαετία του 1920, τήν εποχή δηλαδή του Παρισιού, κατά τήν οποία μελετούσε παράλληλα καί τήν όμηρική 'Οδύσεια³⁶. Η έντύπωση πού κυριαρχεί από αυτή τήν πρώτη περίοδο είναι ότι τό όμηρικό κείμενο αποτελεί τό σταθερό πεδίο αναφοράς ή τήν θεωρητική προϋπόθεση οποιασδήποτε κατοπινης χρήσης από τόν Σεφέρη του 'Οδυσσέα ως μυθικού συμβόλου.

36. Βλ. Γ. Θεοτοκάς καί Γ. Σεφέρης, 'Αλληλογραφία (1930-1966), σελ. 14: «αυτός πάλευε μέ τόν 'Οδυσσέα του James Joyce, εγώ (έν. Θεοτοκάς) θαύμαζα τό ρωσικό μυθιστόρημα ...». Για τή σχέση Joyce-Σεφέρη, πρβ. καί D. Kohler, *L'aviron d'Ulysse*, σελ. 338.

Στό μοναδικό ολοκληρωμένο μυθιστόρημά του, τό 'Εξι Νύχτες στήν 'Ακρόπολη, του όποιου ή σύνθεση ανάγεται στά χρόνια πριν από τό 1930, ή θεματολογία τής 'Οδύσειας καί τό πρόσωπο του 'Οδυσσέα θεωρείται ένας δεδομένος τόπος, ό όποιος ενσωματώνεται ως σύμβολο στήν σύγχρονη ελληνική πραγματικότητα καί συνυπάρχει μέ τόν Στράτη Θαλασσινό. Διαφαίνεται μάλιστα ή πρόθεση του ποιητή νά εντάξει τόν όμηρικό μύθο στά όρια μίας μυθιστορηματικής αφήγησης καί μέσα στό πλαίσιο ενός σύγχρονου ρεαλισμού. 'Ο 'Οδυσσέας παρουσιάζεται ως σύνθετο πρόσωπο πού αποκαθιστά πολλαπλούς συνειρμούς μέ τόν περιβάλλοντα χώρο καί καθορίζεται, κάθε φορά από τίς αντικειμενικές συγκυρίες. Τήν προσπάθεια αυτή τής μυθιστορηματικής αφήγησης μπορεί νά τή θεωρήσει κανείς μέρος ενός γενικότερου λογοτεχνικού ρεύματος πού έχει τήν άφετηρία του στό μυθιστόρημα *Ulysses* του J. Joyce πρós τό όποιο είναι δυνατό νά αναζητηθούν όρισμένες ύφολογικές αναλογίες. 'Ο Pound στό δοκίμιό του «James Joyce et Pécuchet» (1922), έχει ήδη τοποθετήσει τό έργο του J. Joyce στό πλαίσιο του νέου ρεαλισμού, συγκρίνοντάς το μέ τήν τεχνική γραφή του G. Flaubert, ό όποιος περιοριζόταν στή χρήση τής έμπειρικής περιγραφής. Η αντιπαράθεση αυτή παίρνει ευρύτερη διάσταση καί εκφράζεται από τήν κριτική τοποθέτηση του T. S. Eliot στίς άρνητικές θέσεις πού είχε διατυπώσει ό R. Aldington για τά νέα ήθη πού εισήγαγε στή λογοτεχνία ό J. Joyce μέ τόν 'Οδυσσέα του. Τήν ίδια ρεαλιστική διάσταση διακρίνει κανείς στό μυθιστόρημα του Γ. Σεφέρη, άφού γίνεται έμφα-

νής ή πρόθεσή του να ενσωματώσει τό σύμβολο του Όδυσσέα στη σύγχρονη έλληνική πραγματικότητα: «Κεντρική ιδέα είναι ή άρρώστεια τής Αθήνας, ή άρρώστεια από τήν Αθήνα, όχι ή παρουσίαση του τάδε ή του τάδε τύπου»³⁷.

Η δομή του μυθιστορήματος, παρουσιάζει όμως μερικές αντιστοιχίες και παραλληλισμούς με τό όμηρικό κείμενο πού είναι καθοριστικές. Τό αποτέλεσμα είναι τό ξεπέραςμα τής άπλής περιγραφής ή ψυχογραφίας και ή πρόταση μιās νέας άφηγηματικής τεχνικής πού έμπεριέχει σύνθετες μορφές έκφρασης. Πρώτ' άπ' όλα ή άφήγηση έξελίσσεται με τήν προϋπόθεση τής παράλληλης ανάγνωσης τής Όδύσειας, γεγονός πού ύποβάλλει ένα δευτερογενές επίπεδο έρμηνείας. Η άφήγηση τής έκτης και τελευταίας νύχτας κλείνει παρουσιάζοντας τόν Στράτη να σχολιάζει τούς στίχους 11-12 από τήν ραψωδία ω και να φθάνει στό τέλος τής ανάγνωσης τής Όδύσειας, πού είχε αρχίσει να τή σχολιάζει από τήν πρώτη νύχτα, με σημείο άναφοράς τόν στίχο 50 από τήν ραψωδία α.

Η περιπετειώδης έκδοση του *Ulysses* του J. Joyce τό 1922 στό Παρίσι, τήν εποχή δηλαδή πού ό Σεφέρης ζει

37. Βλ. *Μέρες*, Α', σελ. 95 και *Σεφέρης και Μαρώ*, Άλληλογραφία, Α' (1936-1940), σελ. 191. Ό ίδιος ό ποιητής άλλωστε, σύμφωνα με τήν Ίω. Τσάτσου, είτε ταυτίζει τόν έαυτό του με τόν κόσμο του ήρωα: «Από τούς Δελφούς μούγραψε μιá κάρτα σιβυλλική σύντροφος του Όδυσσέα ξεφέυγε από τά χέρια του Πολύφημου κάτω από ένα κριάρι», είτε αναφέρεται στη σύγχρονη παρουσία του ήρωα: «Τό νησί τών Φαίακων τούφερε από τότε μιá αναπόληση του Όδυσσέα», βλ. Ί. Τσάτσου, *Ό αδελφός μου Γ. Σεφέρης*, σελ. 198 και 39 αντιστοιχως.

έκει ως φοιτητής, θά προκάλεσε όπωσδήποτε τό ένδιαφέρον και τή θετική αντίδρασή του³⁸. Αναφερόμενος, πολύ άργότερα, στό θέμα αυτό, άποτυπώνει τήν εικόνα του βιβλιοπωλείου τής Sylvia Beach, «Shakespeare and Co» τής rue de l'Odéon, ή όποία ήταν ό πρώτος έκδότης του έργου του ίρλανδου συγγραφέα, με τόν όποίο δέν φαίνεται να είχε άσχοληθεί ιδιαίτερα μέχρι τότε³⁹:

Je me rappelle les années lointaines où, un jour, rue de l'Odéon, avec deux amis, (...) nous avons observé dans la vitrine de Sylvia Beach, le gros volume bleu de la première édition de *Ulysses* et le portrait de James Joyce aux lourdes lunettes, encadrés de drapeaux grecs. «Il a dû se battre sur le front de la Macédoine», dit l'une d'eux. Car nous ignorions tout de l'illustre auteur irlandais. A cette époque d'études nous venions de découvrir Yeats dont nous hurliions les vers dans les rues nocturnes de Paris...

Η έκδοση αυτή προκάλεσε μιá σειρά από αντιφατικές μεταξύ τους μελέτες, ανάμεσα στίς όποίες ξεχωρίζει τό γνωστό δοκίμιο του T.S. Eliot, «*Ulysses, Order and Myth*», δημοσιευμένο τό 1923, στό όποίο θά αναφερθεί άργότερα ό ποιητής, σχετικά με τό θέμα τής «μυθικής μεθόδου»⁴⁰. Η φιλολογική κριτική άποσαφίνισε ήδη από τήν πρώτη εκείνη περίοδο, τά συστατικά στοιχεία

38. Για τήν πρώτη έπεισοδιακή έκδοση του *Ulysses*, βλ. R. Ellmann, *Joyce*, [γαλλ. μτφρ. A. Cœuroy και M. Tadié], τόμ. Β', σελ. 135 κ.έ. και Gis. Freud, *Trois jours avec Joyce*, 1982.

39. Βλ. «Pour les voyageurs du 'Sea-Adventure'», σελ. 4.

40. Βλ. T.S. Eliot, *Selected Prose*, σελ. 175-178.

του νέου 'Οδυσσέα. 'Ο J. Joyce, μέ τόν ήρωά του, δέν πρόβαλε τόσο ένα νέο μυθικό άρχέτυπο του όμηρικού ήρωα, όσο μία νέα τεχνική γραφής, πού έντάσσει τόν Leopold Bloom στά όρια ενός νέου ρεαλισμού μετά τόν Flaubert⁴¹. 'Ο E. Pound, σ' ένα κριτικό του δοκίμιο του 1922, προβάλλει ιδιαίτερα τήν παρουσία του Leopold Bloom-'Οδυσσέα, τόν όποιο έκλαμβάνει ως έξελικτική βαθμίδα τής μυθιστορηματικής τεχνικής του ρεαλισμού μετά τόν Pécuchet. Παράλληλα θεωρεί ότι ό ήρωας του J. Joyce είναι ύποταγμένος στή λογική μιās άφήγησης, πού προϋποθέτει μία πολλαπλότητα χαρακτήρων και καταστάσεων⁴². 'Ο ίδιος ό Σεφέρης, άλλωστε, σχολιάζοντας τό *Bouvard et Pécuchet* σέ σχέση μέ τόν δημιουργό του, προεκτείνει αυτή τήν παρατήρηση, θεωρώντας ότι πρόκειται για «έναν πίνακα πραγματικότητων», πού καταγράφει μιιά σειρά βιωμάτων ανάλογων μ' εκείνα πού μπορεί κανείς νά διακρίνει στήν ποίηση του T.S. Eliot⁴³. Κατ' αυτόν τόν τρόπο, ό μύθος του νέου 'Οδυσσέα άποδεσμεύεται από τήν όμηρική μυθολογία, πού ένυπάρχει στό κείμενο του J. Joyce μόνον ως ύποδηλούμενο στοιχείο και λειτουργεί άπλά ως «άλληγορία», ό-

41. Τό έργο του ίρλανδού συγγραφέα ήλθε νά διευρύνει τήν όριακή θέση του μυθιστορήματος, όπως είχε διαμορφωθεί από τόν G. Flaubert και τόν Henry James. Βλ. T.S. Eliot, *Selected Prose*, σελ. 177.

42. Για τή θέση του E. Pound σχετικά μέ τόν 'Οδυσσέα, βλ. *Lectures d' Ezra Pound à James Joyce*, σελ. 7-18.

43. Βλ. *Δοκίμες*, Β', σελ. 41, όπου ό ποιητής, μέ άφορμή τόν 'Ελπίνορα τής *Κίχλης*, προβαίνει σ' έναν παραλληλισμό ανάμεσα στόν δημιουργό και τόν ήρωά του. Βλ. και τήν «Είσαγωγή» στήν *Έρμη Χώρα*, σελ. 28.

δηγώντας τόν άναγνώστη, μέ τή λογική των άναλογιών, σέ μιιά άφαίρεση πού προϋποθέτει τήν παράλληλη άνάγνωση και τήν πλήρη άντιστοιχία ανάμεσα στή γεωγραφία τής όμηρικής 'Οδύσσειας και τή γεωγραφία του Δουβλίνου.

Είναι βέβαιο ότι τό θεωρητικό σχήμα τής «μυθικής μεθόδου», σύμφωνα μέ τό όποιο άναλυει τόν ήρωα του J. Joyce ό T.S. Eliot, έχει γίνει θεωρητικό κριτήριο για τόν Σεφέρη, σ' ό,τι άφορά τή σύγχρονη χρήση των αρχαίων μύθων⁴⁴. Όμως, δέν πρέπει νά περιορισθεί κανείς στή συγκεκριμένη αυτή θεωρητική παρατήρηση του T.S. Eliot, πού αναφέρεται, κατά κύριο λόγο, στήν άντιπαράθεση μιās «μυθικής μεθόδου» σύνθεσης προς μιιά καθαρά «περιγραφική μέθοδο»⁴⁵. Από τήν άλλη πλευρά, όταν ό Σεφέρης αναφέρεται στή «μυθική μέθοδο» του Καβάφη, τήν άντιπαραθέτει προς τήν τεχνική τής άπλής ποιητικής έκφρασης. Υπάρχει, ώστόσο, ένας αρχέτυπος μυθολογικός πυρήνας, από τόν όποιο, τόσο ό ίδιος ό T.S. Eliot όσο και ό Σεφέρης, δέχονται ότι πηγάζ-

44. Βλ. *Δοκίμες*, Α', σελ. 340 κ.έ., όπου ό Σεφέρης θεωρεί ότι ό Καβάφης πρώτος έφαρμόζει κατά τρόπο συστηματικό τήν τεχνική τής «μυθικής μεθόδου», πριν από τόν Joyce και τόν Yeats. Πρβ. N. Bayenā, *Ο ποιητής και ό χορευτής*, σελ. 14 και E. Keeley, *Modern Greek Poetry*, [έλλην. μτφρ. Σπ. Τσακνιά, *Μύθος και φωνή*, σελ. 113]. Για τό ίδιο θέμα πρβ. και D. Kohler, *L'aviron d'Ulysse*, σελ. 335, όπου ύπόρχουν επιφυλάξεις σ' ό,τι άφορά τό σχηματικό δίλημμα πού άντιμετώπισε δήθεν ό Σεφέρης σχετικά μέ τήν έπιλογή ή μή τής μυθικής μεθόδου.

45. Για τόν τρόπο πού άντιλαμβάνεται ό T.S. Eliot τή «μυθική μέθοδο», βλ. G. Jones, *Approach to the Purpose. A Study of the Poetry of T.S. Eliot*, σελ. 58 κ.έ.

ζουν οί συνιστώσες, σέ γενικές γραμμές, τῆς μυθολογικῆς σύλληψης τοῦ σύγχρονου κόσμου. Ὁ ἀρχικός πυρήνας αὐτοῦ τοῦ θεωρητικοῦ σχήματος ἐντοπίζεται στήν ἀνθρωπολογική ἐρμηνεία τῆς μυθολογικῆς σήμανσης τοῦ κόσμου, πού πρόσφερε τό *Golden Bough* (χρυσό κλωνάρι) τοῦ J. Frazer καί ἀξιοποιήθηκε πρὸς τήν κατεύθυνση μιᾶς μυθογραφικῆς ἢ μυθογενετικῆς ἐκφρασης τοῦ ἱστορικοῦ γίνεσθαι⁴⁶, πού εἶναι δυνατόν νά ἐνταχθεῖ στό πλαίσιο τῆς παράδοσης τοῦ νεοκλασικισμοῦ. Ἀπό τήν πλευρά του, ὁ Σεφέρης χρησιμοποιεῖ τά στοιχεῖα αὐτῆς τῆς ἀνθρωπολογικῆς καί ψυχολογικῆς θεώρησης τῶν μύθων, ἐνταγμένα ὅμως στήν προοπτική μιᾶς τελείως διαφορετικῆς διάστασης τοῦ ἱστορικοῦ χρόνου, ὅπως δίνεται μέ τόν Ὀδυσσεά τῆς *Κίχλης* ἢ, ἀργότερα, τόν Τεῦκρο τοῦ *Καταστρώματος, Γ'*. Ὁ σεφερικός Ὀδυσσεάς δέν ἀποτελεῖ ἓνα ἐξωγενές ἢ δάνειο σύμβολο πού πραγματώνεται μόνον στό ἐπίπεδο τῆς ἀλληγορίας, ἀλλά ταυτίζεται μέ τό ἱστορικό τοπίο τοῦ σύγχρονου ἑλλη-

46. Τά νέα συστατικά στοιχεῖα αὐτῆς τῆς νέας προσέγγισης τῶν μύθων ἀντλοῦνται καί ἀπό τά τότε ρεύματα τῆς ψυχολογικῆς θεώρησης, βλ. M. Lojkin-Morele, *T.S. Eliot, Essai sur la genèse d'une écriture*, Ἡ ἀναφορά τοῦ T.S. Eliot (*Selected Prose*, σελ. 178) εἶναι σαφής: «Psychology (...) ethnology, and the *Golden Bough* have concurred to make possible what was impossible a few years ago. Instead of narrative method, we may now use the mythical method». Ὁ Σεφέρης, ἐξ ἄλλου, ἔχει στή διάθεσή του καί χρησιμοποιεῖ τήν ἐπίτομη ἐκδοχή τοῦ *Golden Bough* (βλ. *Δοκιμές, Β'*, σελ. 365). Ἡ παρατήρησή του (*Δοκιμές, Α'*, σελ. 341) σ' ὅ,τι ἀφορᾷ τή σχέση T. S. Eliot καί J. Frazer καταδείχνει τήν ἀνθρωπολογική διάσταση τοῦ συμβολισμοῦ στή χρήση τῶν ἀρχαίων μύθων, πού ὁ ἴδιος ἀποδίδει στήν καθιέρωση αὐτῆς τῆς τεχνικῆς.

νισμοῦ. Τή θεμελιώδη αὐτή παρατήρηση μπορεῖ κανεῖς νά τήν τεκμηριώσῃ λαμβάνοντας ὑπ' ὄψη τήν ἀναφορά τοῦ ποιητῆ στόν ὀμηρικό Ὑμνο στή *Δήμητρα* καί τό παράδειγμα πού τοῦ προσφέρει ὁ J. Frazer, ὅταν περιγράφει τό ἄγαλμα τῆς θεᾶς στήν Ἐλευσίνα. «Ἐτσι, μέ τή βοήθεια τῆς Δήμητρας ἐκείνης τοῦ ἄλωνιου τῆς Ἐλευσίνας καί τοῦ Ἁγίου Ἀμπέλη, βρῆκα τήν οἰκειότητα πού μοῦ χρειάζοταν γιά τή συνομιλία μέ τούς Ὀμηρικούς Ὑμνους»⁴⁷. Στό παράθεμα αὐτό, ἡ λογική τοῦ Σεφέρη καθιερώνει τή μυθική θεώρηση καί ἀποτύπωση τῆς πραγματικότητας, ὡς τόν μοναδικό δρόμο πού μπορεῖ νά ἐκφράσῃ τήν ὑπέρτερη οὐσία τοῦ ἑλληνικοῦ κόσμου, τά ὅρια τοῦ ὁποῖου ξεκινοῦν ἀπό τό ἱστορικό παρόν καί ἐξικνοῦνται ἕως τόν Ὀμηρο.

Ἀνάλογη, ἐπίσης, ἀναγωγή στόν J. Frazer ἐπιχειρεῖ ὁ ποιητής ὅταν διατυπώνει τόν τρόπο μέ τόν ὁποῖο διασθάνεται τήν παράδοση καί τή συνέχεια τοῦ πολιτισμοῦ, θεωρώντας ὅτι ἡ μυθολογική σύλληψη τῆς εἰκόνας τοῦ ἀρχαίου κόσμου ἀποτελεῖ τήν πρωταρχική δίοδο ἐπικοινωνίας μέ τό ἀπώτερο παρελθόν τοῦ ἑλληνισμοῦ⁴⁸.

Ἀπό τήν ἀποψη αὐτή δέν θά ἦταν ἀποδεκτὴ μία σχηματοποιημένη θεώρηση γιά τή χρήση τῆς «μυθικῆς μεθόδου» ὡς ἀπολύτου μεγέθους στήν ποίηση τοῦ Σεφέρη, τουλάχιστον μέ τόν τρόπο πού τήν προσδιορίζει ὁ T.S. Eliot. Ἡ παρατήρησή του αὐτή πρέπει νά

47. Βλ. *Δοκιμές, Β'*, σελ. 219.

48. Βλ. «Pour les voyageurs du "Sea-Adventure"», σελ. 2, ὅπου διακρίνεται, γιά μιά φορά ἀκόμη, ἡ προσήλωσή του στήν ἀνθρωπολογική ἐρμηνεία τῶν μύθων, σύμφωνα μέ τήν ἀντίληψη τοῦ J. Frazer.

θεωρηθεί περισσότερο ως αντίλογος στην άποψη των κριτικών που αντιμετώπισαν τό *Ulysses* του J. Joyce ως «πρόσκληση στό χάος» ή έναν έκχυδαϊσμό των λογοτεχνικών προτύπων, που επέφερε ή νέα τεχνική γραφής του έργου του. Αυτή, άλλωστε, είναι ή σκοπιμότητα σύνθεσης του δοκιμίου του T.S. Eliot, που έρχεται νά ανασκευάσει τίς απόψεις κυρίως του R. Aldington⁴⁹, δημοσιευμένες δύο περίπου χρόνια προηγουμένως. Έπιπλέον, δέν παραλείπει νά σημειώσει ότι ανάλογη έφαρμογή μιās τέτοιας «μεθόδου» σύνθεσης έχει χρησιμοποιηθεί προηγουμένως από τόν W. B. Yeats. Ό T.S. Eliot, δέν εστιάζει ιδιαίτερα τό ενδιαφέρον του στην αυτότελεια τής νοηματικής σήμανσης του ίδιου του μύθου, που ό J. Joyce επιβάλλει αξιοποιώντας, κατά πρώτο λόγο, τά ύφολογικά στοιχεία του κειμένου. Τίς έρμηνευτικές παρατηρήσεις προς αυτήν τήν κατεύθυνση τίς όφείλουμε στόν E. Pound.

Η μυθολογική πρωτοτυπία στό έργο του J. Joyce επιτυγχάνεται περισσότερο χάρη στην ιδιότυπη συντακτική δομή του λόγου, σύμφωνα μέ τή διάσταση που θά προσέδιδε ή αναλυτική λογική του L. Wittgenstein και όχι από τήν ιδιόμορφη συμβολική σήμανση του όμηρικού μύθου αυτή καθ' έαυτήν⁵⁰. Έξ άλλου ό J. Joy-

49. Τό δοκίμιο του T.S. Eliot αποτελεί μία αντιπαράθεση στό έργο του R. Aldington, «The Influence of Mr Joyce», *English Review*, Άπρ. 1921.

50. Γι' αυτή τήν έρμηνευτική κατεύθυνση, βλ. D.A. White, «Joyce and Wittgenstein», σελ. 294-304. Έπίσης, τήν πρόσφατη μελέτη του J. Derrida, *Ulysse gramophone*, σελ. 57 κ.έ. όπου υπάρχει άνάλυση του τρόπου άποτύπωσης των πραγμάτων στό έργο του J. Joyce.

ce καθιερώνει ένα παιχνίδι έτυμολογιών μέ τίς λέξεις-κλειδιά που χρησιμοποιεί και όδηγεί τήν ανάγνωση προς τήν κατεύθυνση μιās γνωσιολογικής αντιμετώπισης του λόγου του, χωρίς νά υπάρχει ένας προφανής συνεχόμενος λογικός είρμός που διαρθρώνει τήν αφήγηση. Ό μύθος του *Ulysses* του J. Joyce παραμένει πέρα από τά όρια τής ανθρωπολογικής μυθολογικής θεώρησης του J. Frazer και έκτυλίσσεται, στηριγμένος κυρίως σέ μιá τεχνική αφήγησης, που έδράζεται στό έκφραστικό μέσο του «έσωτερικού μονολόγου». Η συνεχής αυτή άφηγηματική ροή κορυφώνεται στό κεφάλαιο τής «Πηνελόπης».

Έντοπίζοντας τίς άπαρχές αυτής τής έκφραστικής τεχνικής στόν E. Dujardin, προς τόν όποιο ή όφειλή του J. Joyce είναι όμολογημένη, και στους γάλλους συμβολιστές γενικότερα⁵¹, θά μπορούσαμε νά αναγνωρίσουμε όρισμένα ανάλογα στοιχεία στό ύφος του σεφερικού λόγου που έμπεριέχονται κατά τρόπο έλλειπτικό. Αυτό συμβαίνει εκεί όπου ή ύπαρξη ενός άκροατή δέν κρίνεται άπαραίτητη και στό μέτρο που ή περιγραφική διάσταση του έξω κόσμου μεταβάλλεται σέ μιá έσωτερική άποτύπωση ενός ύποκειμενικού βιώματος. Στο μυθιστόρημά του *Έξι Νύχτες στην Ακρόπολη* διαφαίνονται όρισμένα πάγια χαρακτηριστικά αυτής

51. Ό J. Joyce ανακαλύπτει τόν E. Dujardin πριν από τή σύνθεση του *Ulysses*. Βλ. R. Ellmann, *Joyce*, τόμ. Α', σελ. 424 κ.έ. και K.M. Mackilligan, *Ed. Dujardin: «Les lauriers sont coupés» and the Interior Monologue*, σελ. 19 κ.έ. Για μιá γενική θεώρηση του ίδιου θέματος, πρβ. και D. Cohn, *Transparent Minds*.

τῆς τεχνικῆς, ἐνῶ δὲν θὰ δίσταζε κανεὶς νὰ ὑποστηρίξει ὅτι ὁ Σεφέρης ἔχει υἰοθετήσῃ ὀρισμένα στοιχεῖα ἀπὸ τὸν "ἔσωτερικό μονόλογο" καὶ στὴν ποίησή του⁵².

Ἡ πρώτη σύλληψη τοῦ Ὀδυσσεϊκοῦ μύθου ἀπὸ τὸν J. Joyce ἀνάγεται στὴν πρῶτη μαθητικὴ του ἡλικία καὶ μπορεῖ κανεὶς νὰ μιλήσῃ ἐδῶ γιὰ τὴν ἐμβέλεια τῆς κλασικῆς παράδοσης στὴν Ἴρλανδία. Ἀπὸ τὴν πρῶτη αὐτὴ περίοδο τῆς ζωῆς του, ὁ ἱρλανδὸς συγγραφέας ἀναγνωρίζει στὸ πρόσωπο τοῦ Ὀδυσσεῦς τὸ «πιὸ ἀνθρώπινο» σύμβολο-μνήμη πού θὰ τὸν συνοδεύει, πολὺ ἀργότερα, στὴ Ρώμη, ὅταν θ' ἀρχίσει τὴ συγγραφή τοῦ ἔργου του⁵³. Ἄν ὑποθέσουμε ὅτι μιὰ πρῶτη πηγὴ ἔμπνευσης ὑπῆρξε γι' αὐτὸν τὸ ἀπλοϊκὸ μυθιστόρημα τοῦ Charles Lamb, *The Adventures of Ulys-*

52. Μία τέτοια παρατήρηση σχετικὰ μὲ τὸν «Ἐρωτικό Λόγο» ὀφείλουμε στὸν Ἄ. Καραντώνη. Βλ. Ἀλληλογραφία, σελ. 69. Ὁ ἴδιος ὁ Σεφέρης, ἄλλωστε, στέλνει ἀπὸ τὸ Παρίσι στὸν Ἄ. Καραντώνη (1932) τὸ βιβλίον τοῦ E. Dujardin, *Le monologue intérieur*, (Ἀλληλογραφία, σελ. 99 καὶ 201). Πρβ. ἐπίσης καὶ τὴν ἀνάλογη μαρτυρία τοῦ Γ. Θεοδοῦ, (Τετράδια Ἡμερολογίου, σελ. 263). Ἀναμφισβήτητα, διαπιστώνονται ἀνάλογες, καὶ πιὸ ἰσχυρὲς ἴσως, ἐπιδράσεις πού ἄσκησε ἡ τεχνικὴ τοῦ «ἔσωτερικοῦ μονόλογου» στὴ λογοτεχνικὴ κίνηση τῆς Θεσσαλονίκης τῆς δεκαετίας τοῦ 1930. Πρβ. Κ. Στεργιόπουλου, «Ἡ πεζογραφία τοῦ Στέλιου Ξεφλούδα καὶ ὁ ἔσωτερικός μονόλογος», σελ. 627-631 καὶ τὴν πρόσφατη μελέτη τῶν Μ. Μικέ-Λ. Γκανᾶ, «Ἐσωτερικός μονόλογος», σελ. 136-137.

53. Γιὰ τὴν κλασικὴ παράδοση στὴν Ἴρλανδία, βλ. W.B. Stanford, *Ireland and the Classical Tradition*. Ὁ μύθος τῆς ὀμηρικῆς Ὀδυσσεύς ἀποτελεσε, πρὶν ἀκόμη ἀπὸ τὴ σύνθεση τοῦ *Ulysses*, ἀρχέτυπο σύμβολο, ἀφοῦ ὁ J. Joyce εἶχε ἐκδηλώσει τὴν πρόθεσή του νὰ συνθέσῃ τὸ ἔργο του *Dubliners* (1914) ὑπὸ τὸν τίτλο «Ulysses in Dublin».

ses (1808), μὲ τὴ μυστικιστικὴ χροιά, ὁ J. Joyce δείχνει νὰ ἔχει διαμορφώσει ἀρκετὰ σαφὴ ἀλλὰ ἐπιλεκτικὴ εἰκόνα γύρω ἀπὸ τὴν ὀμηρικὴ φιλολογία, συμπυκνώνοντας τὶς ἀπόψεις τοῦ τέλους τοῦ 19ου αἰ. Ὡστόσο, στὴν πλατιά διαδεδομένη κλασικίζουσα ἀντιληψη τοῦ Ὀδυσσεϊκοῦ μύθου κατὰ τὸ πρότυπο τοῦ ἡρωικοῦ ἔπους, ὁ ἱρλανδὸς συγγραφέας ἀντιπροτείνει ἕναν μύθο πού εἶναι κατὰ βάση ἀντι-επικός. Μ' αὐτὸν τὸν τρόπο, ἡ νέα ἀντι-ἡρωικὴ ἐκδοχὴ τοῦ Ὀδυσσεϊκοῦ μύθου ἀντανακλᾷ τὶς ἀναζητήσεις τῶν πρῶτων δεκαετιῶν τοῦ αἰῶνα, ἀποκαθιστώντας μιὰ καθαρὰ συγχρονικὴ διάσταση ἀνάμεσα στὸ δοσμένο μύθο καὶ τὸ ψυχογραφικὸ τοπίο τῆς ἐποχῆς. Τὸ ξάφνιασμα τοῦ ἱρλανδοῦ συγγραφέα, ἀπὸ τὴν πλατιά διάδοση τοῦ μύθου ὅταν φθάνει στὸ Παρίσι, εἶναι ἐνδεικτικὸ⁵⁴. Κρίνοντας, μάλιστα, ἀπὸ τὰ σχόλια τοῦ J. Joyce, γιὰ τὸν τύπο πού ἐνσαρκώνει ὁ Ὀδυσσεύς στὴν παράσταση τοῦ *Τρωίλος καὶ Χρυσήδα*, μπορεῖ κανεὶς ν' ἀναγνωρίσῃ ὀρισμένα πρῶτα θεμελιώδη στοιχεῖα γιὰ τὴ μυθιστορηματικὴ μετάπλαση τοῦ Ὀδυσσεϊκοῦ μύθου⁵⁵. Γίνεται ὅμως φανερό ὅτι τὸ θεωρητικὸ σχῆμα ὅπου ἐδράζεται ὁ μύθος του καθορίζεται ἀπὸ ὀρισμένες θεωρητικὲς ἐπιλογές του γύρω ἀπὸ τὴ φιλολογία τοῦ ὀμηρικοῦ ζητήματος. Ὁ J. Joyce ἀποδέχεται, τὴ θεωρία τοῦ V. Bérard γιὰ

54. Στὸ γράμμα του τῆς 25 Ἰουλ. τοῦ 1920 (R. Ellmann, *Joyce*, τόμ. Β', σελ. 118) πρὸς τὸν Stanislaus σημειώνει: «L'Odyssee est dans l'air ici. Anatole France écrit le *Cyclope*, Gabriel Tairé, le musicien, un opéra *Pénélope*, Jean Giraudoux a écrit *Elpénor* (...) Guillaume Apollinaire, *Les mamelles de Tirésias* ...».

55. Βλ. R. Ellmann, *Joyce*, τόμ. Β', σελ. 34.

τή σημιτική προέλευση τῆς 'Οδύσσειας καί, πῶς εἰδικά, τῆ γεωγραφία τοῦ περιγραφόμενου ἀπὸ τὸν Ὅμηρο ταξιδίου⁵⁶. Μπορεῖ, μάλιστα, νά ὑποστηρίξει κανεῖς ὅτι ὁ ἱρλανδὸς συγγραφέας, προκειμένου νά καταλήξει στὸ σχηματισμὸ τοῦ μυθικοῦ περιγράμματος τοῦ L. Bloom, ἀποδέχεται a priori τῆ θεωρητικὴ ἀντιπαράθεση ἀνάμεσα σὲς ἰδεολογικὲς καταβολές τοῦ ἑλληνισμοῦ καί τοῦ ἰουδαϊσμοῦ, θεωρώντας ὅτι ἀποτελεῖ μία ρίζα γιὰ ἐπιστροφή, σύμφωνα μέ τὸ ἰδεῶδες τοῦ καθολικισμοῦ σέ ἀντιδιαστολή πρὸς τὴν ἀντίληψη τοῦ κλασικισμοῦ τοῦ M. Arnold⁵⁷. Ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρά, τὴν τάση τῆς μυστικῆς θεώρησης τοῦ κόσμου ἀπὸ τὸν L. Bloom μπορεῖ κανεῖς νά τὴν ἀναγάγει τόσο στὴν πρώτη ἐπίδραση πού δέχεται ὁ J. Joyce ἀπὸ τὸν Charles Lamb, ὅσο καί στὴν μεταγενέστερη πρόσδεσή του

56. Βλ. R. Ellmann, *Joyce*, τόμ. Β', σελ. 33.

57. Ἡ ἀντιπαράθεση αὐτὴ προϋποθέτει τὴν ἀποδοχὴ τῆς κλασικίζουσας ἀντίληψης τοῦ M. Arnold· Πρβ. R. Ellmann, *Joyce*, τόμ. Β', σελ. 16 καί τὸ κεφάλαιο «The two Keys» ἀπὸ τὸ βιβλίο τοῦ H. Levin, *James Joyce*, πρβ. καί Lewis F. Mott, «Renan and Matthew Arnold», σελ. 65-73. Τῆ μυστικὴ αὐτὴ ἐκδοχὴ μπορεῖ κανεῖς νά τὴ θεωρήσει ἀπόρροια τῆς ὁμηρικῆς ἐκδοσης τῆς 'Οδύσσειας ἀπὸ τὸν G. Chapman (1614-15) πού ἔχει συνδέσει τὴν ὁμηρικὴ ἐκδοχὴ τοῦ Ὀδυσσεῆ μέ τὴν ἐλισαβετιανὴ παράδοση. (Πρβ. Lord George de Forest, *Homeric Renaissance. The «Odyssey» of George Chapman*). Γιὰ τὴ μυστικὴ διάσταση τοῦ ἔργου τοῦ J. Joyce, βλ. St. Gilbert, *James Joyce's Ulysses*, σελ. 60-61. Πρβ. καί B. Schlossman, «L'écriture Joycienne: Juive ou Catholique», σελ. 318 κ.έ. Σ' ὅ,τι ἀφορᾶ μίαν πρώτη μυστικὴ διάσταση τοῦ Ὀδυσσεϊκοῦ μύθου στὴν ἑλληνικὴ γραμματεία καί τὴν καθιέρωσή του στὸ χῶρο τῆς ἀλληγορίας, βλ. F. Buffière, *Les mythes*, σελ. 414 κ.έ. Πρβ. καί R. Lamberton, *Homer, The Theologian*, σελ. 41-43 κ.ά.

στὸν Ὀδυσσεϊκὸ μῦθο ὅπως μεταπλάθεται ἀπὸ τὸν Dante. Ὁ μακρόκοσμος τοῦ Ὀδυσσεῆ στὸ πρόσωπο τοῦ L. Bloom, διαφαίνεται κυρίως ἀπὸ τὸ ἐπεισόδιο τῆς Πηνελόπης, ὅπου ἀνοίγεται γιὰ τὸν ἥρωα ὁ κόσμος τῆς αἰωνιότητος. Ὁ ἴδιος ὁ J. Joyce, ἄλλωστε, θέλοντας νά ὀριοθετήσῃ τὰ πολλαπλά ἐπίπεδα σήμανσης στὰ ὁποῖα κινεῖται ὁ ἥρωας του, λέει: «I am writting Ithaca in the form of a mathematical catechism».

Ὁ J. Joyce, δείχνει ὅτι ἔχει προβληματισθεῖ σχετικά μέ τὴ θεωρία τοῦ R. Haggard πού ἀφορᾶ τίς προφητείες τοῦ Τειρεσία, θέμα πού ἀξιοποιήθηκε ἰδιαίτερα ἀπὸ τὴ σύγχρονη συμβολικὴ χρῆση τοῦ μύθου. Αὐτὸ στάθηκε ἀφορμὴ νά προβεῖ σ' ἓνα παιχνίδι ἰδεῶν καί, τέλος, νά προτείνει μίαν δική του θεωρία σχετικὰ μέ τὴ σύνθεση τῆς 'Οδύσσειας, γεγονός πού δείχνει τὴν ἐλευθερίαν μέ τὴν ὁποῖα ἐπεξεργάστηκε τὸν Ὀδυσσεϊκὸ μῦθο⁵⁸. Δέν μπορεῖ, ὅμως, νά μιλήσῃ κανεῖς μέ βεβαιότητα γιὰ τὸν βαθμὸ στὸν ὁποῖο ἄσκησε ἐπίδραση στὸν J. Joyce ἡ παρουσία τοῦ ἑλληνα φίλου του Νικολάου Σάντα ἀπὸ τὴν Τεργέστη γιὰ τὸν σχηματισμὸ τοῦ Ὀδυσσεῆ του. Εἶναι ὅμως ἀποδεκτὸ ὅτι πολὺ συχνά μετουσίωσε στὸ ἔργο του ἐμπειρίες καί πρόσωπα ἀπὸ τὸ ἄμεσο περιβάλλον του⁵⁹. Στὸ ἐπεισόδιο τῆς *Ναυσικάς* π.χ. ἡ Gerty ἀντιπροσωπεύει τὴν Gertrude Kaempffer ἢ μέ ἀνάλογο τρόπο ἀνιχνεύεται ἡ μυθιστο-

58. Βλ. R. Ellmann, *Joyce*, τόμ. Β', σελ. 50.

59. Βλ. τὴ μελέτη τῆς M. Aravantinou, «James Joyce et ses amis grecs», *L'Herne*, 1985, σελ. 58 κ.έ. Κατ' ἀνάλογο τρόπο μπορεῖ νά δεῖ κανεῖς καί τίς σχέσεις του μέ τὸν Φωκᾶ στὴ Ζυρίχη (R. Ellmann, *Joyce*, τόμ. Β', σελ. 30).

ρηματική μετάπλαση τῶν σχέσεών του μέ τόν Sykes⁶⁰. Τέλος, δέν πρέπει νά παραβλέψει κανείς ὅτι ὁ J. Joyce ἔχει περισσότερο ὡς πρότυπο σύνθεσης, σέ ὅ,τι ἀφορᾷ τόν Ὀδυσσεά του, τή *Θεία Κωμωδία* παρά τόν Ὅμηρο ἢ τήν ἀρχαία ἐλληνική ἐπική ποίηση γενικότερα. Δέν ἔχει διστάσει νά ἐκφράσει τήν ἀποψή του, σύμφωνα με τήν ὁποία, ὀβελίζει τήν ἀρχαία ἐλληνική λογοτεχνία ἀπό τή δυτική εὐρωπαϊκή παράδοση⁶¹. Θεωρεῖ ὅτι ὁ Dante ἀποτελεῖ τήν ὑπέρτατη πνευματική του τροφή καί στό *Ulysses* γίνεται ιδιαίτερα ἐμφανής αὐτή ἡ ἐπιλογή του, τόσο ὅταν ἀναφέρεται στό παράδειγμα τοῦ δούρειου ἵππου ὅσο καί ἀπό τόν τρόπο μέ τόν ὁποῖο ἐντάσσει στό μυθιστόρημά του τό θέμα ἀπό τό XXVI Κάντο τοῦ *Inferno*, θέμα μέ τό ὁποῖο θά καταπιασθεῖ καί ὁ Σεφέρης, ἀργότερα⁶².

Ὡστόσο, αὐτή ἡ γραμμὴ ἀναζήτησης τῶν συστατικῶν τοῦ Ὀδυσσεϊκοῦ μύθου ὀδηγεῖ ὑποχρεωτικά στόν E. Pound πού, ἀπό τήν πλευρά του, τήν ἀξιοποίησε στήν ποίησή του, ἤδη ἀπό τό Κάντο I. Κεντρικό θέμα καί ἐδῶ εἶναι ἡ ἀπομάκρυνση τοῦ Ὀδυσσεά ἀπό τήν Κίρ-

60. Βρίσκεται, μάλιστα, καί μιά ταύτιση τοῦ Ὀδυσσεά μέ τόν στρατηγὸ Grand (R. Ellmann, *Joyce*, τόμ. Β', σελ. 16).

61. Ἡ *Θεία Κωμωδία* ἀποτελοῦσε, κατὰ τή γνώμη του, τήν ἐποποιία τῆς Εὐρώπης, ἐνῶ ἡ δυσπιστία του πρὸς τήν ἐλληνική παράδοση δείχνει νά εἶναι ἴσως ἀκόμη μεγαλύτερη. Βλ. R. Ellmann, *Joyce*, τόμ. Α', σελ. 130, σημ. καί 264.

62. Στόν Ὅμηρο ὑπάρχει μιά ἀπλή ἀναφορά στόν δούρειο ἵππο ἐνῶ ὁ J. Joyce ἀκολουθεῖ τήν ἐκδοχή τοῦ πολυμήχανου Ὀδυσσεά πού τελικά τόν ὀδηγεῖ στήν Κόλαση. Γιά τό ἴδιο θέμα, βλ. *Δοκιμές*, Β', σελ. 268 κ.έ.

κη, θέμα πού ὁ Σεφέρης θά ἐπαναλάβει στήν *Κίχλη*, καί ἡ ἐν συνεχείᾳ ἀναζήτηση ἑνός ὄχι ἀποσαφηνισμένου νόστου⁶³. Ὁμως, ὁ E. Pound προβάλλει μίᾳ θεωρητικότερη ἀντίληψη γιά τόν Ὀδυσσεϊκό μύθο, ἐντάσσοντας τόν στήν προβληματική τῆς σύγχρονης χρήσης τῆς μυθολογίας, ὅπως τουλάχιστον ἐκδηλώθηκε μέ τό κίνημα τῶν Imagistes⁶⁴. Ὅρισμένα χαρακτηριστικά σύνθεσης ὅπως οἱ λεκτικές εἰκόνες ἢ αἴσθησις τοῦ συγκεκριμένου, ἔχουν τίς ἀπαρχές τους σ' αὐτό τό λογοτεχνικό ρεῦμα. Ἀπό τήν ἀποψη αὐτή, ἡ θέση τοῦ Σεφέρη γιά τόν Ὀδυσσεά, συμπίπτει περισσότερο μέ τήν ἀποψη τοῦ E. Pound καί λιγότερο μέ τοῦ J. Joyce. Κοινός τόπος, ὡστόσο, παραμένει ἡ πάγια ἀποστροφή καί τῶν δύο πρὸς τό λογοτεχνικό ὕφος τοῦ ψευδο-ηρωισμοῦ. Ὁμως δέν πρέπει ν' ἀγνοήσει κανείς τήν κριτική ἀπόσταση πού κρατᾷ ὁ E. Pound ἀπέναντι στό ζήτημα

63. Εἶναι διαφωτιστικές οἱ ἐπεξηγηματικές σημειώσεις τοῦ Σεφέρη στή μετάφραση τοῦ Κάντο I (Ἀντιγραφές, σελ. 152 κ.έ.) γιά τόν τρόπο μέ τόν ὁποῖο ὁ E. Pound ἐνσωματώνει τόν Ὀδυσσεϊκό μύθο στή σύγχρονη λογοτεχνική πραγματικότητα. Πρέπει ἐπίσης νά ἐπισημάνει κανείς τή γενικότερη ἐπίδραση πού ἔχει ἡ θεματολογία τῆς ραψωδίας λ τῆς Ὀδύσειας. Πρβ. καί τόν ἐνθουσιασμό τοῦ E. Pound ὅταν συγκρίνει τό κεφάλαιο τῆς «Κίρκης» τοῦ J. Joyce μέ τόν Dante (*Lettres d' Ezra Pound à James Joyce*, σελ. 211).

64. Ἡ στενὴ ἐπικοινωνία τοῦ E. Pound μέ τόν W.B. Yeats ἦταν ιδιαίτερα θετική γιά τόν ἐπαναπροσδιορισμὸ συμβόλων τῆς μυθολογίας στόν σύγχρονο κόσμο. Ἀλλωστε, ἡ πρώτη γνωριμία τοῦ E. Pound μέ τόν James Joyce ἀποκαθίσταται μέ τήν εὐκαιρία τῆς ἐκδόσεως ἀπὸ τόν E. Pound τῆς ποιητικῆς ἀνθολογίας τῶν Imagistes καί τὰ κάποια λυρικά ποιήματα τοῦ J. Joyce πού εἶχε ὑπ' ὄψη του ὁ W.B. Yeats. Βλ. *Lettres d' Ezra Pound à James Joyce*, σελ. 7.

τῶν ἀποκλίσεων τοῦ μύθου τοῦ J. Joyce ἀπό τὴν ὁμηρικὴ Ὀδύσεια, ἀφοῦ θεωρεῖ ὅτι ἀνάμεσα στὸν *Ulysses* καὶ τὸ ὁμηρικὸ κείμενο ὑπάρχει μόνο δομικὴ ἐξάρτηση καὶ ὄχι μυθολογικὴ συνάφεια⁶⁵.

Ὅταν, λοιπόν, ὁ Σεφέρης προτείνει τὸν Ὀδυσσεά του, αὐτὸ γίνεται ὡς συνέχεια ἑνὸς διαλόγου καὶ μιᾶς παράδοσης πού προσδιορίζεται ἀπὸ τὸν Ὅμηρο ὡς τὸν T. S. Eliot. Ὁ νέος ἥρωας συμπυκνώνει πολλαπλὰ στοιχεῖα ἀπὸ αὐτὴν τὴν παράδοση καὶ γιὰ το λόγο αὐτὸ τὸ μυθολογικὸ πρόσωπο πού ἐνσαρκώνει παραμένει μὴ ἀπόλυτα προσδιορίσιμο, ἂν καί, σέ γενικὲς γραμμές, θά μπορούσε νὰ ἐνταχθεῖ στὴν εὐρύτερη τεχνικὴ τοῦ ρεύματος τοῦ συμβολισμοῦ τῶν δύο πρώτων δεκαετιῶν τοῦ αἰῶνα μας.

65. Βλ. τὸ δοκίμιο τοῦ E. Pound, «James Joyce et Pécuchet», ὅπου ὑπάρχει σαφὴς ἀναφορὰ στὴν οἰκειοποίηση ἀπὸ τὸν J. Joyce ἀφ' ἑνὸς τοῦ σκελετοῦ ἀπὸ τὸν ὁμηρικὸ μῦθο καὶ ἀφ' ἑτέρου τῆς μεσαιωνικῆς ἀλληγορικῆς ιδεολογίας.